

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

[૨૦૧૨] ૮ એસ.સી.આર. ૭૫૩

ગિયાન સિંહ

વિ.

પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય એક

(સ્પેશ્યલ લિવ પિટિશન

(ક્રિમિનલ) નં. ૮૯૮૯/૨૦૧૦ વગેરે)

સપ્ટેમ્બર ૨૪, ૨૦૧૨

[આર.એમ. લોઢા, અનિલ આર. દવે અને

ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩:

કલમો ૪૮૨ અને ૩૨૦ – એવા કેસમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવી જ્યાં અપરાધીએ અપરાધના પીડિત સાથેનો વિવાદ સમાધાન દ્વારા નિવાર્યો હોય, પરંતુ જણાવેલ અપરાધ સમાધેય ન હોય – કલમો ૪૮૨ અને ૩૦૨નો વ્યાપ અને પરિસીમા – સમજાવવામાં આવ્યા – ઠરાવ્યું: કલમ ૩૨૦ હેઠળ અદાલતને આપવામાં આવેલી અપરાધના સમાધાનની સત્તા અને વડી અદાલત દ્વારા તેની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તા સ્વરૂપે મહત્વપૂર્ણ રીતે ભિન્ન છે – અપરાધોના સમાધાનમાં, ફોજદારી અદાલતની સત્તા કલમ ૩૨૦માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓથી મર્યાદિત છે અને અદાલત માત્ર અને સીધી રીતે તે જ જોગવાઈઓથી માર્ગદર્શન પામે છે; જ્યારે ફોજદારી અપરાધ અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા ફોજદારી ફરિયાદ રદ કરવાના હેતુથી વડી અદાલત દ્વારા અભિપ્રાય રચવાનું કાર્ય રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે એ બાબતે માર્ગદર્શિત થાય છે કે ન્યાયના હેતુઓ આવી સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયસંગત બનાવે છે કે નહીં, ભલે અંતિમ પરિણામ નિર્દોષ છૂટકારો અથવા આરોપનામું ફગાવવું થાય – કલમ ૪૮૨માં આવતાં “આ સંહિતામાં કશું જ” શબ્દોનો અર્થ એ છે કે તે અગ્રાધિકારી જોગવાઈ છે અને સંહિતાની કોઈપણ જોગવાઈ અંતર્નિહિત સત્તાને મર્યાદિત કરતી નથી કે પ્રતિબંધિત કરતી નથી – બી.એસ. જોશી, નિખિલ મર્યન્ટ, મનોજ શર્મા અને શિજી ઉપનામ પપ્પુના

કેસોના નિર્ણયો એ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરે છે કે વડી અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદ રદ કરી શકે છે, અને કલમ ૩૨૦ વડી અદાલતની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાઓને મર્યાદિત કરતી નથી કે અસર કરતી નથી – એવું કહી શકાય નહીં કે જણાવેલ કેસોમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરીને અદાલતે બિન-સમાધાનપાત્ર અપરાધોનો પરોક્ષ રીતે સમાધાન કર્યો હતો – વિવિધ નિર્ણયો માંથી પ્રગટ થતા સિદ્ધાંતોનું સંકલન કરવામાં આવ્યું.

ધારા ૪૮૨ – વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તા – ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવી – ઠરાવ્યું: આ સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં, હાઈકોર્ટે ગુનાના સ્વરૂપ અને તેની ગંભીરતાનો યોગ્ય વિચાર કરવો આવશ્યક છે – માનસિક અધોગતિ દર્શાવતા ઘોર અને ગંભીર ગુનાઓ અથવા હત્યા, બળાત્કાર, ધાડ વગેરે જેવા ગુનાઓ, ભલે પીડિત અથવા પીડિતના પરિવારજનો અને ગુનેગારે વિવાદનો સમાધાન કર્યો હોય, તેમ છતાં યોગ્ય રીતે રદ કરી શકાય નહીં – તે જ રીતે, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ જેવા વિશેષ કાયદાઓ હેઠળના ગુનાઓ અથવા જાહેર સેવકો દ્વારા તે હોદ્દામાં કાર્ય કરતાં વખતે કરાયેલા ગુનાઓ સંબંધે પીડિત અને ગુનેગાર વચ્ચે થયેલ કોઈપણ સમાધાન, આવા ગુનાઓને લગતી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા માટે કોઈ આધાર પૂરું પાડી શકતું નથી – પરંતુ, જેમ હાલના ચુકાદામાં સમજાવાયું છે, પ્રબળ અને મુખ્યત્વે નાગરિક સ્વભાવ ધરાવતા ફોજદારી કેસો, રદ કરવાની દ્રષ્ટિએ, ભિન્ન સ્થિતિમાં આવે છે.

સૂક્તિ:

જ્યારે કાયદો કોઈ વ્યક્તિને કોઈ બાબત મંજૂર કરે છે, ત્યારે તે બાબત વિના મૂળ હક અથવા વસ્તુનું અસ્તિત્વ શક્ય ન હોય તે બધું પણ મંજૂર થયેલ ગણાય છે – સમજાવ્યું.

અરજદારને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ અને ૧૨૦-બી હેઠળ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો. સેશન્સ જજ સમક્ષ અપીલ બાકી હોય તે દરમિયાન, અરજદારે ગુનાનું સમાધાન થયું હોવાના આધાર પર એફ.આઈ.આર. રદ કરવા વિનંતી કરતાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલત સમક્ષ અરજી દાખલ કરી હતી. તે અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

જ્યારે હાલની અરજી બે-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ ચાલીબધ્ધ કરવામાં આવી, ત્યારે તેને એવું લાગ્યું કે બી. એસ. જોશી, નિખિલ મર્યન્ટ અને મનોજ શર્મા કેસોમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયોનું પુનર્વિચારણ આવશ્યક છે અને તેથી, આ મુદ્દો વિશાળ ખંડપીઠને સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો.

૧. ૨૦૦૩ (૨) એસ.સી.આર. ૧૧૦૪.

૨. ૨૦૦૮ (૧૨) એસ.સી.આર. ૨૩૬.

૩. ૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૩૯

૪. ૨૦૧૦ એસ.સી.આર. ૧૦૩૪.

અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટેનો મુદ્દો એ હતો કે, જે ગુનામાં આરોપી સંકળાયેલો હતો તે ગુનો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૨૦ હેઠળ સમાધેય ન હોવા છતાં, તેણે ગુનાના પીડિત સાથેનો વિવાદ સમાધાનથી પતાવ્યો હોય ત્યારે, તેના વિરુદ્ધની ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા અંગે વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તાઓનો વ્યાપ શું છે.

સંદર્ભનો જવાબ આપતાં, અદાલત

ઠેરવેલ: ૧.૧. ગુનેગાર અને પીડિત વચ્ચે થયેલા સમાધાનના આધારે ગુનો અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવી એ ગુનાના સમાધાન દ્વારા નિવારણ કરવાના સમાન નથી. બંને બાબતો જુદી છે અને પરસ્પર બદલાવી શકાય તેવી નથી. કડક રીતે કહીએ તો, ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૨૦ હેઠળ અદાલતને ગુનાઓના સમાધાન દ્વારા નિવારણ કરવાની અપાયેલ સત્તા, તેની આંતરિક અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને વડી અદાલત દ્વારા ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તાથી તત્વતઃ ભિન્ન છે. ગુનાઓના સમાધાન દ્વારા નિવારણમાં ફોજદારી અદાલતની સત્તા કલમ ૩૨૦ માં સમાવાયેલ જોગવાઈઓથી મર્યાદિત છે અને અદાલત માત્ર અને સીધી રીતે તે જ જોગવાઈઓથી માર્ગદર્શિત થાય છે. ગુનાના સમાધાન દ્વારા નિવારણનું પરિણામ આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો મળવું છે. કલમ ૩૨૦ ની ઉપકલમ (૯) એ ફરજિયાત કરે છે કે આ કલમમાં જે રીતે જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય કોઈપણ ગુનાનો સમાધાન દ્વારા નિવારણ કરવામાં આવશે નહીં. સ્વાભાવિક છે

કે, તેની દૃષ્ટિએ ગુનાનું સમાધાન દ્વારા નિવારણ કલમ ૩૨૦ મુજબ અને અન્ય કોઈ રીતે નહીં, કરવું પડે. બીજી તરફ, ફોજદારી ગુનો અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા ફોજદારી ફરિયાદ રદ કરવા અંગે વડી અદાલત દ્વારા મત રચવામાં આવે છે તે નોંધ પર રહેલી સામગ્રીના આધાર પર આ બાબતથી માર્ગદર્શિત થાય છે કે શું ન્યાયના હિતોની સિદ્ધિ માટે આવી સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયોચિત ઠરે છે કે નહીં, ભલે અંતિમ પરિણામ નિર્દોષ છૂટકારો કે ચાર્જશીટની નામંજૂરૂપ હોઈ શકે. જ્યાં વડી અદાલત આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે ગુનેગાર અને પીડિત વચ્ચેનો વિવાદ સમાધાન પામ્યો છે, ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરે છે, ભલે ગુનાઓ સમાધાનયોગ્ય ન હોય, ત્યાં તે એમ કરે છે કારણ કે તેના મત મુજબ ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી નિર્રર્થક કસરત સમાન બનશે અને કેસમાં ન્યાયની માંગ છે કે પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ અંતે પહોંચાડવામાં આવે અને શાંતિ પુનઃસ્થાપિત થાય; ન્યાયના હિતોની સિદ્ધિ કરવી એ અંતિમ માર્ગદર્શક પરિબળ છે. [ફકરા ૪૭ અને ૫૩-૫૪] [૮૦૬-ઈ-એફ; ૮૦૮-સી-એચ]

૧.૨. સંહિતાની કલમ ૪૮૨, તેની ભાષાથી જ જેમ સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, વડી અદાલતને, જે તેને ઉચ્ચ અદાલત હોવાના નાતે પ્રાપ્ત છે, કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટેની તેની આંતરિક સત્તા જાળવી રાખે છે. તે ‘આ સંહિતામાં કશું જ’ એવા શબ્દોથી શરૂ થાય છે, જેનો અર્થ એવો થાય છે કે તે અગ્રાધિકારવાળી જોગવાઈ છે. આ શબ્દોથી જરાય શંકાને સ્થાન રહેતું નથી કે સંહિતાની કોઈપણ

જોગવાઈ આ આંતરિક સત્તાને મર્યાદિત કરતી નથી કે પ્રતિબંધિત કરતી નથી. આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટેનું માર્ગદર્શન કલમ ૪૮૨માં જ આપવામાં આવેલ છે, એટલે કે, કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા. જેમ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતને કોઈ નવી સત્તાઓ પ્રદાન કરતી નથી; તે માત્ર વડી અદાલત પાસે રહેલી અને કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા અથવા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે આવશ્યક એવી વર્તમાન આંતરિક સત્તાઓનું સંરક્ષણ કરે છે. એટલું જ સુસ્થાપિત છે કે જો પીડિત પક્ષની ફરિયાદના નિવારણ માટે સંહિતામાં વિશિષ્ટ જોગવાઈ ઉપલબ્ધ હોય, તો આ સત્તાનો આશ્રય લેવો નહિ. તેનો ઉપયોગ અત્યંત મર્યાદિત રીતે થવો જોઈએ અને સંહિતાની કોઈ અન્ય જોગવાઈમાં સમાવવામાં આવેલ કાયદાના સ્પષ્ટ પ્રતિબંધના વિરોધમાં તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ નહિ. વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં, તેના પરમ હેતુની સિદ્ધિ માટે આ આંતરિક સત્તાનો ઉપયોગ વિવિધ રીતે થઈ શકે છે. વડી અદાલત કલમ ૪૮૨ હેઠળની આંતરિક સત્તાનો ઉપયોગ કરે તે પહેલાં, તેના દ્વિ હેતુઓમાંથી કોઈ એક બાબતે, (૧) કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા અથવા (૨) ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા, મત રચવો એ અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે. [પરા ૪૯-૫૦] [૮૦૬-જી-એચ; ૮૦૭-એ-ઈ]

૧.૩. પોતાની રચનાના સ્વભાવથી જ, ન્યાયના વહીવટની પ્રક્રિયામાં થયેલા અન્યાયને દૂર કરવો અથવા અનાવશ્યક ન્યાયિક પ્રક્રિયાના ચાલુ રહેવાને

અટકાવવું, વડી અદાલતની ન્યાયિક ફરજ છે. આ સિદ્ધાંત કાનૂની સૂત્ર “કવાન્ડો લેક્સ એલિક્વિડ એલિક્વિડ કોન્સેડિટ, કોન્સેડિતુર એટ ઇદ સાઈને ક્વા રેસ ઇપ્સા એસ્સે નોન પોટેસ્ટ” પર આધારિત છે, જેનો પૂર્ણ અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે કોઈ બાબત માટે અધિકૃતિ આપવામાં આવી હોય, અને ખાસ કરીને જ્યારે કાનૂન મુજબ ફરજ તરીકે તે કરવું આવશ્યક હોય, ત્યારે જો તે કાર્ય કરવું ત્યાં સુધી અશક્ય જણાય જ્યાં સુધી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અધિકૃત ન કરાયેલ બીજી કોઈ બાબત પણ ન કરવામાં આવે, તો એવી બીજી બાબત પણ કરેલી ગણાય; અને આવું જરૂરી અર્થઘટનથી પુરું પાડવામાં આવે છે. “એક્સ ડેનિટો જસ્ટિતિયે” એવો અધિકારપ્રયોગમાં આંતરિક રીતે સમાયેલ છે; સમગ્ર ભાવના એ છે કે જેના માટે આ સત્તા અસ્તિત્વમાં છે તે હેતુસર વાસ્તવિક, સંપૂર્ણ અને સારભૂત ન્યાય કરવો. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલત પાસે રહેલી સત્તા વ્યાપક પરિમાણ ધરાવે છે, પરંતુ તેનો પ્રયોગ અત્યંત સાવચેતી અને વિવેકપૂર્વક કરવો આવશ્યક છે. [પરા ૫૧] [૮૦૭-ઈ-એચ; ૮૦૮-એ]

૧.૪. બી. એસ. જોશી, નિખિલ મર્યન્ટ, મનોજ શર્મા અને શિજી ઉપનામ પપ્પુ એ તે સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરે છે કે વડી અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની આંતરિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદ રદ કરી શકે છે અને કલમ ૩૨૦ વડી અદાલતની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાઓને મર્યાદિત કરતી નથી કે અસર કરતી નથી. એમ કહી શકાય નહીં કે ઉક્ત કેસોમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરીને આ

અદાલતે બિન-સમાધાનપાત્ર ગુનાઓનું પરોક્ષ રીતે સમાધાન કર્યું છે. કાનૂનના આ સિદ્ધાંતમાં તથા આ અદાલતના સિમરિખિયા, ધરમપાલ, અરુણ શંકર શુક્લા, ઈશ્વર સિંહ, રૂમી ધર (સુશ્રી) અને અશોક સદરંગાણી અંગેના નિર્ણયોમાં કોઈ અસંગતિ નથી. તેથી, બી.એસ. જોશી, નિખિલ મર્યન્ટ અને મનોજ શર્મા યોગ્ય રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યા ન હતા એમ કહી શકાય નહીં. [ફકરો ૫૫, ૫૬ અને ૫૮] [૮૦૯-એફ-એચ; ૮૧૦-એ-બી-સી; ૮૧૨-એફ-જી]

બી.એસ. જોશી અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્ય, ૨૦૦૩ (૨) એસ.સી.આર. ૧૧૦૪ = (૨૦૦૩) ૪ એસ.સી.સી. ૬૭૫, નિખિલ મર્યન્ટ વિ. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન અને અન્ય, ૨૦૦૮ (૧૨) એસ.સી.આર. ૨૩૬ = (૨૦૦૮) ૯ એસ.સી.સી. ૬૭૭; મનોજ શર્મા વિ. રાજ્ય અને અન્ય, ૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૩૯ = (૨૦૦૮) ૧૬ એસ.સી.સી. ૧; અને શિજી ઉર્ફે પપ્પુ અને અન્ય વિ. રાધિકા અને અન્ય, ૨૦૧૧ (૧૩) એસ.સી.આર. ૧૩૫ = (૨૦૧૧) ૧૦ એસ.સી.સી. ૧૦૫ - યથાવત્ રાખવામાં આવ્યા.

સિમરિખિયા વિ. ડોલી મુખર્જી અને છબી મુખર્જી તથા અન્ય એક ૧૯૯૦ (૧) એસ.સી.આર. ૭૮૮ = (૧૯૯૦) ૨ એસ.સી.સી. ૪૩૭; ધર્મપાલ તથા અન્ય વિ. રામશ્રી (શ્રીમતી) અને અન્ય ૧૯૯૩ ક્રિ. એલ.જે. ૧૦૪૯; અરુણ શંકર શુક્લ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય ૧૯૯૯ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૬૦ = એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ એસ.સી. ૨૫૫૪; ઈશ્વર સિંહ વિ. મધ્ય પ્રદેશ

રાજ્ય ૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૭૪ = (૨૦૦૮) ૧૫ એસ.સી.સી. ૬૬૭; રૂમી ધર (શ્રીમતી) વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય અને અન્ય એક ૨૦૦૯ (૫) એસ.સી.આર. ૫૫૩ = (૨૦૦૯) ૬ એસ.સી.સી. ૩૬૪; અશોક સદરંગાણી અને અન્ય એક વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય જે.ટી. ૨૦૧૨ (૩) એસ.સી. ૪૬૯; સી.બી.આઈ. વિ. ડંકન્સ એગ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ ૧૯૯૬ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૬૦ = (૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૫૯૧, હરિયાણા રાજ્ય વિ. ભજન લાલ ૧૯૯૦ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૫૯ = (૧૯૯૨) ૪ એસ.સી.સી. ૩૦૫, બિહાર રાજ્ય વિ. પી.પી. શર્મા ૧૯૯૧ (૨) એસ.સી.આર. ૧ = ૧૯૯૨ સપ્પ. (૧) એસ.સી.સી. ૩૩૫, જનતા દળ વિ. એચ.એસ. ચૌધરી ૧૯૯૨ (૧) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૨૬ = (૧૯૯૨) ૪ એસ.સી.સી. ૩૦૫; રાજીવ સક્સેના અને અન્ય વિ. રાજ્ય (દિલ્લી એન.સી.ટી.) અને અન્ય એક (૨૦૧૨) ૫ એસ.સી.સી. ૬૨૭; જયરાજસિંહ દિગ્વિજયસિંહ રાણા વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય એક જે.ટી. ૨૦૧૨ (૬) એસ.સી. ૫૦૪; વાય. સુરેશ બાબુ વિ. એ.પી. રાજ્ય (૨૦૦૫) ૧ એસ.સી.સી. ૩૪૭; રામ લાલ અને અન્ય એક વિ. જે એન્ડ કે રાજ્ય ૧૯૯૯ (૧) એસ.સી.આર. ૨૩૦ = (૧૯૯૯) ૨ એસ.સી.સી. ૨૧૩; કુલવિંદર સિંહ અને અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય એક (૨૦૦૭) ૪ સી.ટી.સી. ૭૬૯; અબાસાહેબ ચાદવ હોનમાને વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય ૨૦૦૮ (૨) એમ.એચ.એલ.જે. ૮૫૬-નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૧.૫. આ અદાલતના નિર્ણયો પરથી જે સ્થિતિ ઉજાગર થાય છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે: વડી અદાલત પોતાની અંતર્નિહિત સત્તા વાપરીને કોઈ ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદને રદ કરવાની સત્તા, સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળ ગુનાઓનું સમાધાન કરવાની ફોજદારી અદાલતને અપાયેલી સત્તાથી સ્વરૂપે જુદી અને ભિન્ન છે. અંતર્નિહિત સત્તા વ્યાપક પરિમાણ ધરાવે છે અને તેના ઉપર કોઈ વૈધાનિક મર્યાદા નથી, પરંતુ એવી સત્તાનો ઉપયોગ તેમાં અંતર્નિહિત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અનુસાર જ થવો જોઈએ, અર્થાત્; (૧) ન્યાયના હિતોની સુરક્ષા કરવા અથવા (૨) કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા. કયા કેસોમાં, જ્યાં આરોપી અને પીડિતએ પોતાનો વિવાદ સમાધાનથી ઉકેલી દીધો હોય, ત્યાં ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા ફરિયાદ અથવા એફ.આઈ.આર.ને રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો, તે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે અને તેની કોઈ નિશ્ચિત શ્રેણી નિર્ધારિત કરી શકાતી નથી. જોકે, આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરતા પહેલાં, હાઈકોર્ટે ગુનાની પ્રકૃતિ અને તેની ગંભીરતા અંગે યોગ્ય ધ્યાનમાં લેવું જ જોઈએ. જઘન્ય અને ગંભીર પ્રકૃતિના, માનસિક પતન દર્શાવતા ગુનાઓ અથવા હત્યા, બળાત્કાર, ડાકુઈ વગેરે જેવા ગુનાઓ, ભલે પીડિત અથવા પીડિતના કુટુંબજનો અને આરોપીએ વિવાદનું સમાધાન કર્યું હોય, તેમ છતાં યોગ્ય રીતે રદ કરી શકાતા નથી. આવા ગુનાઓ ખાનગી સ્વરૂપના નથી અને સમાજ પર તેનો ગંભીર પ્રભાવ પડે છે. તે જ રીતે, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ જેવા વિશેષ કાયદાઓ હેઠળના ગુનાઓ અથવા જાહેર સેવકો દ્વારા તે હોદ્દામાં કાર્યરત હોવા

દરમ્યાન આચરાયેલા ગુનાઓ સંબંધે પીડિત અને આરોપી વચ્ચે થયેલું કોઈપણ સમાધાન, એવા ગુનાઓને આવરી લેતી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા માટે કોઈ આધાર પૂરો પાડી શકતું નથી. પરંતુ જે ફોજદારી કેસોમાં પ્રબળ અને પ્રાધાન્યશીલ રીતે નાગરિક સ્વરૂપનો રંગ હોય છે, તેઓ રદ કરવાની દૃષ્ટિએ ભિન્ન પાથે ઊભા રહે છે; વિશેષ કરીને, વેપારી, નાણાકીય, વાણિજ્યિક, નાગરિક, ભાગીદારી અથવા તેવી જ પ્રકારની લેવડદેવડમાંથી ઉદ્ભવતા ગુનાઓ, અથવા દહેજ વગેરે સંબંધિત વૈવાહિક વિવાદોમાંથી ઉદ્ભવતા ગુનાઓ, અથવા કુટુંબ સંબંધિત એવા વિવાદો, જ્યાં અયોગ્યતા મૂળભૂત રીતે ખાનગી અથવા વ્યક્તિગત સ્વરૂપની હોય અને પક્ષકારોએ પોતાનો સમગ્ર વિવાદ ઉકેલી દીધો હોય. આવા કેસોની આ શ્રેણીમાં, વડી અદાલત પોતાની અંતર્નિહિત સત્તાના પરિઘમાં રહીને, જો તેના મતાનુસાર આરોપી અને પીડિત વચ્ચે થયેલા સમાધાનને કારણે દોષિત ઠરાવાની શક્યતા અતિઅલ્પ અને ક્ષીણ હોય, અને ક્રિમિનલ કેસ ચાલુ રાખવાથી આરોપી ઉપર પજવણી અને હાનિકારક અસર પડે, તથા પીડિત સાથે સંપૂર્ણ અને સમગ્ર પતાવટ અને સમાધાન થઈ ગયાં હોવા છતાં ક્રિમિનલ કેસ રદ ન કરવામાં આવે તો તેને અતિશય અન્યાય થાય, તો ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી શકે છે. હાઈકોર્ટે વિચારવું જરૂરી છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી અન્યાયી થશે કે ન્યાયના હિતોના વિરુદ્ધ જશે, અથવા પીડિત અને અયોગ્ય કરનાર વચ્ચે સમાધાન અને પતાવટ થઈ ગયાં હોવા છતાં ફોજદારી કાર્યવાહીનું ચાલુ રહેવું કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ સમાન બનશે કે કેમ; અને ન્યાયના હિતોની સુરક્ષા કરવા માટે ક્રિમિનલ કેસનો અંત લાવવો

યોગ્ય છે કે કેમ; અને જો આ પ્રશ્નોના ઉત્તર હકારાત્મક હોય, તો ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવામાં વડી અદાલત તેની અધિકારિતાની મર્યાદામાં સંપૂર્ણપણે સક્ષમ ગણાશે. [પરા ૫૭] [૮૧૧-ડી-એચ; ૮૧૨-એ-એફ]

કેન્દ્રીય અનુસંધાન બ્યુરો અને અન્ય વિ. કેશુબ મહિન્દ્રા અને અન્ય ૨૦૧૧ (૬) એસ.સી.આર. ૩૮૪ = (૨૦૧૧) ૬ એસ.સી.સી. ૨૧૬ સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ વિ. રમેશ્વર અને અન્ય ૨૦૦૯ (૫) એસ.સી.આર. ૫૧૦ = (૨૦૦૯) ૧૧ એસ.સી.સી. ૪૨૪; એમ્પરર વિ. ખ્વાજા નઝીર અહમદ (૧૯૪૫) ૪૭ બોર્ન. એલ.આર. ૨૪૫; ખુશી રામ વિ. હાશિમ અને અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૫૪૨; સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ વિ. મોહમ્મદ નઈમ ૧૯૬૪ એસ.સી.આર. ૩૬૩ = એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૭૦૩; પમ્પથી વિ. સ્ટેટ ઓફ મૈસૂર ૧૯૬૬ (સપ્લ) એસ.સી.આર. ૪૭૭; સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક વિ. એલ. મુનિસ્વામી અને અન્ય ૧૯૭૭ (૩) એસ.સી.આર. ૧૧૩ = (૧૯૭૭) ૨ એસ.સી.સી. ૬૯૯; મધુ લિમાયે વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર ૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.આર. ૭૪૯ = (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૫૫૧; રાજ કપૂર અને અન્ય વિ. સ્ટેટ અને અન્ય ૧૯૮૦ (૧) એસ.સી.આર. ૧૦૮૧ = (૧૯૮૦) ૧ એસ.સી.સી. ૪૩; જી. સાગર સુરી અને અન્ય એક વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય ૨૦૦૦ (૧) એસ.સી.આર. ૪૧૭ = (૨૦૦૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૩૬; સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક વિ. એમ. દેવેન્દ્રપ્પા અને અન્ય એક ૨૦૦૨ (૧) એસ.સી.આર. ૨૭૫ = (૨૦૦૨) ૩ એસ.સી.સી. ૮૯; કેન્દ્રીય

અનુસંધાન બ્યુરો વિ. એ. રવિશંકર પ્રસાદ અને અન્ય (૨૦૦૯) ૬
એસ.સી.સી. ૩૫૧; દેવેન્દ્ર અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઑફ ઉત્તર પ્રદેશ અને અન્ય
એક ૨૦૦૯ (૭) એસ.સી.આર. ૮૭૨ = (૨૦૦૯) ૭ એસ.સી.સી. ૪૯૫
સુશીલ સુરી વિ. કેન્દ્રીય અનુસંધાન બ્યુરો અને અન્ય એક ૨૦૧૧ (૮)
એસ.સી.આર. ૧ = (૨૦૧૧) ૫ એસ.સી.સી. ૭૦૮; મદન મોહન એબોટ વિ.
સ્ટેટ ઑફ પંજાબ ૨૦૦૮ (૫) એસ.સી.આર. ૫૨૬ = (૨૦૦૮) ૪
એસ.સી.સી. ૫૮૨; જેઠા રામ વિ. સ્ટેટ ઑફ રાજસ્થાન (૨૦૦૬) ૯
એસ.સી.સી. ૨૫૫; મુરુગેસન વિ. ગણપથી વેલાર (૨૦૦૧) ૧૦ એસ.સી.સી.
૫૦૪; ઈશ્વરલાલ વિ. સ્ટેટ ઑફ એમ.પી. (૨૦૦૮) ૧૫ એસ.સી.સી. ૬૭૧
અને મહેશ ચંદ અને અન્ય એક વિ. સ્ટેટ ઑફ રાજસ્થાન ૧૯૯૦ (સપ્પ)
એસ.સી.સી. ૬૮૧ – સંદર્ભિત

લાલા જૈરામ દાસ અને અન્ય વિ. એમ્પરર એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી.

૯૪- નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

ચુકાદા સંદર્ભ:

૨૦૦૩ (૨) એસ.સી.આર. ૧૧૦૪ એ પેરા ૧ ને યથાવત્ રાખ્યો

૨૦૦૮ (૧૨) એસ.સી.આર. ૨૩૬ માન્ય રાખ્યો ફકરો ૧

૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૩૯ ફકરો ૧ યથાવત્ રાખ્યો

૨૦૧૧ (૬) એસ.સી.આર. ૩૮૪ નો પરિચ્છેદ ૧૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૨૦૦૯ (૫) એસ.સી.આર. ૫૧૦ નો ઉલ્લેખ અનુચ્છેદ ૧૬ માં કરવામાં આવ્યો છે

(૧૯૪૫) ૪૭ બોમ્. એલ્.આર્. ૨૪૫ નો પેરા ૧૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૫૪૨ નો પરિચ્છેદ ૧૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે।

એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૯૪ નો પરિચ્છેદ ૨૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૯૬૪ એસસીઆર ૩૬૩ નો ઉલ્લેખ ફક્ત ૨૦ માં કરવામાં આવ્યો

૧૯૬૬ (સપ્લિ.) એસ.સી.આર. ૪૭૭ નો પરિચ્છેદ ૨૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૧૯૭૭ (૩) એસ.સી.આર. ૧૧૩ નો પરા ૨૨ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.આર. ૭૪૯ નો પરિચ્છેદ ૨૪ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૮૦ (૧) એસસીઆર ૧૦૮૧ નો પરા ૨૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૯૦ (૧) એસ.સી.આર. ૭૮૮ નો પરિચ્છેદ ૨૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૧૯૯૩ સી.આર.એલ. એલ.જે. ૧૦૪૯ નો પરિચ્છેદ ૨૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૯૯ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૬૦ નો પરા ૨૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૦ (૧) એસ.સી.આર. ૪૧૭ નો પરિચ્છેદ ૨૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૨ (૧) એસ.સી.આર. ૨૭૫ નો પરા ૩૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૯ (૬) એસ.સી.સી. ૩૫૧ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૩૧ માં કરવામાં આવ્યો છે।

૨૦૦૯ (૭) એસ.સી.આર. ૮૭૨ નો પેરા ૩૨ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૧૧ (૮) એસ.સી.આર. ૧ નો પરા ૩૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૮ (૫) એસસીઆર ૫૨૬ નો પરિચ્છેદ ૩૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે।

૨૦૦૮ (૧૪) એસ.સી.આર. ૫૭૪ નો પરિષ્કેદ ૩૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૬ (૯) એસ.સી.સી. ૨૫૫ નો પરા ૩૭માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૧ (૧૦) એસ.સી.સી. ૫૦૪ નો પરા ૩૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૦૬) ૯ એસ.સી.સી. ૨૫૫ નો પરા ૩૭માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૨૦૦૧ (૧૦) એસ.સી.સી. ૫૦૪ નો પરિષ્કેદ ૩૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૦૮) ૧૫ એસ.સી.સી. ૬૭૧ નો પરિષ્કેદ ૩૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૧૯૯૦ (સપ્પ.) એસ.સી.સી. ૬૮૧ નો પરિષ્કેદ ૩૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૯ (૫) એસ.સી.આર. ૫૫૩ નો પરિષ્કેદ ૩૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૧૯૯૬ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૬૦ નો ઉલ્લેખ ફરો ૩૮ માં કરવામાં આવ્યો છે

૧૯૯૦ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૫૯ નો પરિચ્છેદ ૩૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૧૯૯૧ (૨) એસ.સી.આર. ૧ નો પરિચ્છેદ ૩૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૯૨ (૧) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૨૬ નો પરિચ્છેદ ૩૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

૨૦૧૧ (૧૩) એસ.સી.આર. ૧૩૫, ફરો ૩૯ યથાવત્ રાખ્યો

૨૦૧૨ (૩) જે.ટી. ૪૬૯ નો પરા ૪૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૧૨ (૫) એસ.સી.સી. ૬૨૭ નો પરિચ્છેદ ૪૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

જે.ટી. ૨૦૧૨ (૬) એસ.સી. ૫૦૪ નો પરિચ્છેદ ૪૨ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૦૫) ૧ એસ.સી.સી. ૩૪૭ નો પરા ૪૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૯૯ (૧) એસ.સી.આર. ૨૩૦ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૪૩ માં કરવામાં આવ્યો છે

(૨૦૦૭) ૪ સી.ટી.સી. ૭૬૯નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૪૫માં કરવામાં આવ્યો

૨૦૦૮ (૨) એમ.એચ.એલ.જે. ૮૫૬ નો પરિચ્છેદ ૪૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે।

ફોજદારી અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : વિશેષ અનુમતિ અરજી (ક્રિ.) ક્રમાંક ૮૯૮૯ ઓફ ૨૦૧૦.

ચંડીગઢ સ્થિત પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતના ૧૭.૯.૨૦૧૦ તારીખના સીઆરએમ નં. એમ-૨૭૩૬૭, ૨૦૧૦ માં આપેલ ચૂકાદા અને હુકમમાંથી.

સાથે

એસ.એલ.પી. (ફોજદારી) ક્રમાંક ૬૧૩૮ ઓફ ૨૦૦૬, ૫૨૦૩ અને ૨૫૯ ઓફ ૨૦૧૧, ૫૯૨૧, ૭૧૪૮ અને ૬૩૨૪ ઓફ ૨૦૦૯ તથા ક્રિમિનલ અપીલ ક્રમાંક ૨૧૦૭-૨૧૨૫ ઓફ ૨૦૧૧.

પી.પી. મલ્હોત્રા, એ.એસ.જી., પી.પી. રાવ, ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવી, વી. ગિરી, રાજીવ કટારિયા, (દિલ્હી લો ચેમ્બર્સ માટે), પી. પરમેશ્વરન, રાજીવ નંદા, ટી.એ. ખાન, રંજના નારાયણ, પ્રિયંકા માથુર, અરવિંદ કુમાર શર્મા, બી.કે.

સતીજા, સમીર સોધી, અમિત ભંડારી, અશોક જૈન, પંકજ જૈન, બિજોય કુમાર જૈન, પ્રગતિ નીખરા, સૂર્યનારાયણ સિંહ, યશોદા શર્મા, સુશીલ કરંજકર, નીખિલેશ કુમાર, મહંમદ સાદિક ટી.એ., કે.એન. રાય, એ.વી. રંગમ, બડી રંગનાધન, ઋચા ભારદ્વાજ, વી. પ્રભાકર, આર. ચંદ્રચૂડ, જ્યોતિ પ્રશર, યાસિર રઉફ, વિશ્વામન કંડવાલ, ડૉ. કૈલાશ ચંદ, સુનીલ કુમાર વર્મા, આશા ગોપાલન નાયર, પ્રવીણ સ્વરૂપ, નિખિલ જૈન, આતીષી દીપાંકર, મનુ બેરી, આશિષ અગ્રવાલ, યશ પાલ ઢીંગરા, દીપક ઢીંગરા, પર્થા સિલ, રાજેશ ત્યાગી, અનિલ કુમાર બક્ષી, પવન કુમાર, શીલ કુમાર, રવિ બાસી, હાજર રહેલા પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો દ્વારા

આર.એમ. લોઢા, ન્યાયમૂર્તિ

૧. જ્યારે ગિયાન સિંહ વિ./સ. પંજાબ રાજ્ય અને અન્યમાં વિશેષ અનુમતિ અરજી સુનાવણી માટે આવી, ત્યારે બે-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે (માર્કન્ડેય કાત્જુ અને જ્ઞાન સુધા મિશ્રા, ન્યાયાધીશો) આ અદાલતના બી.એસ. જોશી અને અન્ય વિ./સ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૩) ૪ એસ.સી.સી. ૬૭૫, નિખિલ મર્યન્ટ વિ./સ. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન અને અન્ય (૨૦૦૮) ૯ એસ.સી.સી. ૬૭૭ અને મનોજ શર્મા વિ./સ. રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૮) ૧૬ એસ.સી.સી. ૧ માં આપેલા નિર્ણયોની યોગ્યતા અંગે શંકા વ્યક્ત કરી અને મામલો વિશાળ ખંડપીઠ સમક્ષ મોકલ્યો. સંદર્ભ હુકમ નીચે મુજબ છે :-

["અરજદાર તરફથી વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા.]

[અરજદારને વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૨૦ અને કલમ ૧૨૦બી હેઠળ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. તેણે પોતાની દોષસિદ્ધિને પડકારી વિદ્વાન સેશન્સ જજ સમક્ષ અપીલ દાખલ કરી હતી. તેની અપીલ બાકી રહેલી દરમિયાન, તેણે ગુનાનું સમાધાન કરવા માટે વિદ્વાન સેશન્સ જજ સમક્ષ અરજી દાખલ કરી હતી, જેને વિદ્વાન વકીલના કહેવા મુજબ મુખ્ય અપીલ સાથે સાંભળવા માટે સ્વીકારવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ, અરજદારે ગુનાના સમાધાનના આધારે એફ.આઈ.આર. રદ કરવા માટે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અરજી દાખલ કરી હતી. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની તે અરજી હાઇકોર્ટે તેના વિવાદિત હુકમ દ્વારા ફગાવી દીધી છે. તેથી, આ અરજિ આ અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવી છે.]

[અરજદારના વિદ્વાન વકીલે આ અદાલતના ત્રણ નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો છે, અને ત્રણેય બે ન્યાયાધીશોની પીઠો દ્વારા આપવામાં આવેલા છે. તે બી.એસ. જોષી વિ./ હરીયાણા રાજ્ય (૨૦૦૩) ૪ એસ.સી.સી. ૬૭૫; નિખિલ મર્યન્ટ વિ. કેન્દ્રીય અનુસંધાન બ્યુરો અને અન્ય (૨૦૦૮) ૯ એસ.સી.સી. ૬૭૭; અને મનોજ શર્મા વિ./ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૮) ૧૬ એસ.સી.સી. ૧ છે. આ નિર્ણયોમાં, આ અદાલતે પરોક્ષ રીતે એવા ગુનાઓના સમાધાનને મંજૂરી આપી છે, જે સમાધેય નથી. અમારામાંના એક, માનનીય શ્રી

ન્યાયમૂર્તિ માર્કેટિંગ કાલ્જુ, છેલ્લા બે નિર્ણયોમાં સભ્ય હતા. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા ની કલમ ૩૨૦ માં કેટલાક ગુનાઓને સમાધેય ગણાવવામાં આવ્યા છે, કેટલાક અન્ય ગુનાઓને અદાલતની મંજૂરીથી સમાધેય ગણાવવામાં આવ્યા છે, અને બાકીના ગુનાઓને કલમ ૩૨૦(૭) મુજબ અસંમાધેય ગણાવવામાં આવ્યા છે. ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૪૨૦, જેના એક આરોપ હેઠળ અરજદારને દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો છે, નિઃસંદેહ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા ની કલમ ૩૨૦ને ધ્યાનમાં લેતાં અદાલતની મંજૂરીથી સમાધેય ગુનો છે; પરંતુ ભારતીય દંડ સંહિતા ની કલમ ૧૨૦બી, જેના બીજા આરોપ હેઠળ અરજદારને દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો છે, અસંમાધેય ગુનો છે.]

[કલમ ૧૨૦બી (ગુનાહિત કાવતરું) એક અલગ ગુનો છે અને કારણ કે તે બિનસમાધેય ગુનો છે, તેથી અમે તેની સમાધિ કરવા માટે મંજૂરી આપી શકતા નથી.]

[અદાલત કાયદામાં સુધારો કરી શકતી નથી અને આ સંદર્ભમાં તેને ન્યાયિક સંયમ જાળવવો આવશ્યક છે. અદાલતોએ સંસદ અથવા કાર્યપાલિકાનું કાર્ય પોતાના હાથમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહીં. ફક્ત વિધાનમંડળ જ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૨૦માં સુધારો કરી શકે છે.]

[અમારો મત છે કે ઉપરોક્ત ત્રણ નિર્ણયોનું પુનર્વિચારણ થવું જરૂરી છે, કારણ કે, અમારા મત અનુસાર, જે કંઈ સીધે કરી શકાતું નથી તે આડકતરી રીતે પણ કરી શકાતું નથી. અમારી, પ્રથમદ્રષ્ટિએ, માન્યતા મુજબ, બિન-

સમાધાનપાત્ર ગુનાઓને અદાલત દ્વારા, ભલે સીધે હોય કે આડકતરી રીતે, સમાધાનપાત્ર બનાવવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં. તેથી, ઉપરોક્ત ત્રણ નિર્ણયો અમને યોગ્ય રીતે નિર્ધારિત થયેલા જણાતા નથી.]

[એવું સાચું છે કે છેલ્લાં બે નિર્ણયોમાં અમારામાંના એક, માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ માર્કેડેય કાતજુ, સભ્ય હતા, પરંતુ ન્યાયાધીશે હંમેશા પોતાની ભૂલો સુધારવા માટે ઉદાર મનથી ખુલ્લા રહેવું જોઈએ. અમને લાગે છે કે આ નિર્ણયોનું પુનર્વિચારણ જરૂરી છે અને તેથી અમે નિર્દેશ કરીએ છીએ કે આ મામલો ઉપરોક્ત ત્રણ નિર્ણયોનું ચર્ચાપણું પુનર્વિચારવા માટે વિશાળ પીઠ સમક્ષ મુકવામાં આવે.]

[આ કેસના દસ્તાવેજો વિશાળ પીઠની રચના કરવા માટે માનનીય ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિશ્રી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે."]

૨. આ રીતે આ બાબતો અમારી સમક્ષ વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થઈ છે.

૩. વિશાળ ખંડપીઠને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલા પ્રશ્નના વિચાર માટે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ (સંક્ષેપમાં, 'સંહિતા') ની બે જોગવાઈઓ, જે અતિમહત્વપૂર્ણ છે, તે કલમ ૩૨૦ અને ૪૮૨ છે. સંહિતાની કલમ ૩૨૦ ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ (સંક્ષેપમાં, 'આઈ.પી.સી.') હેઠળ દંડનીય અમુક ગુનાઓના સમાધાન માટે જોગવાઈ કરે છે. તે નીચે મુજબ છે :—

ધારા ૩૨૦. ગુનાઓનું સમાધાન.-(૧) ભારતીય દંડ સંહિતા, (૧૮૬૦નું ૪૫) ની જે કલમોમાં દંડનીય એવા ગુનાઓનો ઉલ્લેખ નીચે તરત આપેલ કોષ્ટકના પ્રથમ બે સ્તંભોમાં કરવામાં આવ્યો છે, તે ગુનાઓનું સમાધાન તે કોષ્ટકના ત્રીજા સ્તંભમાં ઉલ્લેખિત વ્યક્તિઓ દ્વારા કરવામાં આવી શકે છે :-

ગુનો	ભારતીય દંડ સંહિતાની લાગુ પડતી કલમ	જે વ્યક્તિ દ્વારા ગુનાનું સમાધાન થઈ શકે તે
૧	૨	૩

[(૨) ભારતીય દંડ સંહિતાની (૧૮૬૦નું ૪૫) જે કલમો હેઠળ દંડનીય ગુનાઓનો ઉલ્લેખ તરત નીચે આવતી કોષ્ટકના પ્રથમ બે સ્તંભોમાં કરવામાં આવ્યો છે, તેવા ગુના બાબતે કોઈ પણ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી જે અદાલત સમક્ષ બાકી હોય, તે અદાલતની પરવાનગીથી, તે કોષ્ટકના ત્રીજા સ્તંભમાં દર્શાવેલ વ્યક્તિઓ દ્વારા સમાધાન કરવામાં આવી શકે છે :-]

ગુનો	ભારતીય દંડ સંહિતાની લાગુ પડતી કલમ	જે વ્યક્તિ દ્વારા ગુનાનું સમાધાન થઈ શકે તે
------	-----------------------------------	--

૧	૨	૩
---	---	---

[(૩) જ્યારે આ કલમ હેઠળ કોઈ ગુનો સમાધાનયોગ્ય હોય, ત્યારે એવો ગુનો કરવા માટેનું દુષ્પ્રેરણ અથવા એવો ગુનો કરવાનો પ્રયત્ન (જ્યારે એવો પ્રયત્ન પોતે જ ગુનો હોય) અથવા જ્યાં આરોપી ભારતીય દંડ સંહિતા (૧૮૬૦નું ૪૫) ની કલમ ૩૪ અથવા ૧૪૯ હેઠળ જવાબદાર હોય, ત્યારે તે બાબતનું પણ તેવી જ રીતે સમાધાન કરી શકાય.]

[(૪) (એ) જ્યારે આ કલમ હેઠળ કોઈ ગુનાનું સમાધાન કરવા માટે અન્યથા સક્ષમ વ્યક્તિની ઉંમર અઢાર વર્ષથી ઓછી હોય અથવા તે મૂર્ખ અથવા ઉન્મત્ત હોય, ત્યારે તેની તરફથી કરાર કરવા સક્ષમ કોઈપણ વ્યક્તિ, અદાલતની પરવાનગીથી, આવા ગુનાનું સમાધાન કરી શકે.

[(બી) જ્યારે આ કલમ હેઠળ અન્યથા કોઈ ગુનાનું સમાધાન કરવા સક્ષમ વ્યક્તિનું અવસાન થયું હોય, ત્યારે તે વ્યક્તિનો, દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૦૮ માં વ્યાખ્યાયિત કાનૂની પ્રતિનિધિ, અદાલતની સંમતિથી, તેવા ગુનાનું સમાધાન કરી શકે.]

]

[(૫) જ્યારે આરોપીને વિચારણા માટે મોકલવામાં આવ્યો હોય અથવા જ્યારે તેને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હોય અને અપીલ બાકી હોય, ત્યારે તે ગુનાના સમાધાનને, જે અદાલતમાં તેને મોકલવામાં આવ્યો હોય તેની મંજૂરી

વિના, અથવા, જેવી સ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે, જે અદાલત સમક્ષ અપીલ સાંભળવાની હોય તેની મંજૂરી વિના, મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં.]

[(૬) કલમ ૪૦૧ હેઠળની પુનર્વિલોકન સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતાં કાર્યરત વડી અદાલત અથવા સેશન્સ કોર્ટ, આ કલમ હેઠળ જે કોઈ ગુનાનો સમાધાન કરવા તે વ્યક્તિ સક્ષમ હોય તેવા કોઈપણ ગુનાનો સમાધાન કરવા કોઈપણ વ્યક્તિને અનુમતિ આપી શકે છે.]

[(૭) જો આરોપી અગાઉની દોષસિદ્ધિના કારણસર એવો ગુનો કરવા બદલ વધારેલી સજા અથવા ભિન્ન પ્રકારની સજા માટે પાત્ર બનતો હોય, તો કોઈપણ ગુનાનું સમાધાન કરવામાં આવશે નહીં.]

[(૮) આ કલમ હેઠળ ગુનાનું સમાધાન થવાથી, જેના સાથે ગુનાનું સમાધાન કરવામાં આવ્યું હોય તે આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો મળ્યાનો અસરકારક પરિણામ થશે.]

[(૯) આ કલમ દ્વારા જેવું જોગવાયું હોય તે સિવાય કોઈપણ ગુનાનું સમાધાન કરવામાં નહીં આવે."]

]

૪. કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તા જાળવી રાખે છે અને તે નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે :-

["કલમ ૪૮૨. વડી અદાલતની સહજ સત્તાનું સંરક્ષણ.-આ સંહિતામાં રહેલ કોઈ બાબત એવી માનવામાં આવશે નહીં કે જે આ સંહિતા હેઠળના કોઈ પણ હુકમને અમલમાં મૂકવા માટે, અથવા કોઈ પણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે, અથવા અન્યથા ન્યાયના હિતોને સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી હોય તેવા આદેશો કરવાની વડી અદાલતની સહજ સત્તાઓને મર્યાદિત કરે અથવા અસર કરે."]

૫. બી.એસ. જોશી૧ કેસમાં, નિર્વિવાદ તથ્યો આ હતા :- પતિ અપીલકર્તાઓમાંથી એક હતો જ્યારે પત્ની આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષની અપીલમાં સામાવાળા ક્રમાંક ૨ હતી. તેમનું લગ્ન ૨૧.૭.૧૯૯૯ના રોજ થયું હતું અને તેઓ ૧૫.૭.૨૦૦૦થી અલગ રહેતા હતા. પત્નીની રજૂઆત પરથી ૨.૧.૨૦૦૨ના રોજ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૮-એ/૩૨૩ અને ૪૦૬ હેઠળ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાયો હતો. પત્નીની રજૂઆત પરથી નોંધાયેલ ક્રિમિનલ કેસ બાકી હતો ત્યારે, પતિ-પત્ની તથા તેમના કુટુંબના સભ્યો વચ્ચેનો વિવાદ સમાધાનથી પતાવી દેવાયો હતો. એવું જણાય છે કે પત્નીએ સોગંદનામું દાખલ કર્યું હતું કે પતિ તથા તેના કુટુંબના અન્ય સભ્યો સાથેના તેના વિવાદો અંતિમ રીતે સમાધાન પામી ગયા હતા અને તે તથા તેના પતિએ પરસ્પર સંમતિથી છૂટાછેડા લેવા સંમતિ આપી હતી. ઉપરોક્ત સોગંદનામાના આધારે, બંને પક્ષકારોએ મામલો વડી અદાલત સમક્ષ લઈ જઈ, પત્નીની રજૂઆત પરથી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૮-એ અને ૪૦૬ હેઠળ નોંધાયેલ પ્રથમ

માહિતી અહેવાલના આધારે પતિ અને તેના કુટુંબના સભ્યો વિરુદ્ધ શરૂ કરાયેલ ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા સંયુક્ત રીતે પ્રાર્થના કરી હતી. હાઇકોર્ટે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ રદ કરવાની અરજી ફગાવી દીધી હતી કારણ કે તેના મતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૮-એ અને ૪૦૬ હેઠળના ગુનાઓ સમાધેય ન હતા અને સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની મૂળભૂત સત્તાઓનો ઉપયોગ સંહિતાની કલમ ૩૨૦ને બાજુ પર રાખવા માટે કરી શકાય નહીં. આ જ હુકમથી મામલો આ સર્વોચ્ચ અદાલત સુધી પહોંચ્યો હતો. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે વડી અદાલત પોતાની મૂળભૂત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા પ્રથમ માહિતી અહેવાલ અથવા ફરિયાદ રદ કરી શકે છે અને સંહિતાની કલમ ૩૨૦ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાઓને મર્યાદિત કરતી નથી કે અસર કરતી નથી. અદાલતે અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૪ અને ૧૫ (પૃષ્ઠ ૬૮૨) માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :-

["૧૪. ભારતીય દંડ સંહિતામાં કલમ ૪૯૮-એ ધરાવતા અધ્યાય ૨૦-એનો સમાવેશ કરવાનો હેતુ સ્ત્રીને તેના પતિ દ્વારા અથવા તેના પતિના સગાંઓ દ્વારા કરવામાં આવતા ત્રાસથી બચાવવાનો હતો તે બાબતે કોઈ શંકા નથી. કલમ ૪૯૮-એ એ દહેજની ગેરકાનૂની માંગણીઓ સંતોષવા માટે પત્નીને અથવા તેના સગાંઓને દબાણમાં મુકવા હેરાનગતિ કે યાતના આપતા પતિ અને તેના સગાંઓને દંડિત કરવાની દૃષ્ટિથી ઉમેરવામાં આવી હતી. અતિ-તકનિકી દૃષ્ટિકોણ વિપરીત પરિણામકારક સાબિત થશે અને સ્ત્રીઓના હિતો તથા જે હેતુ

માટે આ જોગવાઈ ઉમેરવામાં આવી હતી તેના વિરુદ્ધ કાર્ય કરશે. ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે કાર્યવાહી રદ કરવાની સહજ સત્તાનો ઉપયોગ ન કરવાથી સ્ત્રીઓ વહેલી તકે સમાધાન કરી શકે તે અટકી જવાની પૂરી શક્યતા છે. તે ભારતીય દંડ સંહિતાના અધ્યાય ૨૦-એનો હેતુ નથી.]

[૧૫. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે ઠરાવીએ છીએ કે વડી અદાલત તેની સ્વભાવસિદ્ધ સત્તાઓના ઉપયોગમાં ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદ રદ કરી શકે છે અને સંહિતાની કલમ ૩૨૦ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાઓને મર્યાદિત કરતી નથી કે તેની ઉપર અસર કરતી નથી.]

૬. નિખિલ મર્યન્ટ વિ. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન અને અન્ય, (૨૦૦૮) ૯ એસ.સી.સી. ૬૭૭ માં, કંપની, એમ/એસ. નીમચ એમ્બેલાજ લિ., મુંબઈને આંધ્રા બેંક દ્વારા વિવિધ સુવિધાઓ હેઠળ નાણાકીય સહાય મંજૂર કરવામાં આવી હતી. ઋણની પરતફેરમાં થયેલ ચુકલંગને કારણે, બેંકે ઋણગ્રાહી કંપની પાસેથી ચૂકવવાપાત્ર રકમની વસૂલી માટે દાવો દાખલ કર્યો હતો. બેંકે કંપની, તેના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અને આંધ્રા બેંકના અધિકારીઓ વિરુદ્ધ વિવિધ ગુનાઓ માટે, એટલે કે, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦-બી સાથે વંચાય તેવી કલમો ૪૨૦, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧ તથા ભ્રષ્ટાચાર પ્રતિબંધક અધિનિયમ, ૧૯૪૭ ની કલમો ૫(૨) અને ૫(૧)(ડી) સાથે અને ભ્રષ્ટાચાર પ્રતિબંધક અધિનિયમ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૧૩(૨) સાથે વંચાય તેવી કલમ

૧૩(૧)(ડી) હેઠળ પણ ફરિયાદ દાખલ કરી હતી. બેંકે કંપની અને કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર વિરુદ્ધ દાખલ કરેલો વસૂલીનો દાવો સમાધાનથી પતાવ્યો હતો. સામાવાળાઓએ સંમતિની શરતોમાં દર્શાવેલ કાર્યક્રમ મુજબ બાકી રકમો ચૂકવવા સંમતિ દર્શાવતા, દાવાનું સમાધાન થયું હતું. સંમતિની શરતોની કલમ ૧૧ આ મુજબ હતી: "ઉપરોક્ત મુજબ સિવાય, કોઈપણ પક્ષને બીજા પક્ષ વિરુદ્ધ કોઈ દાવો નથી અને પક્ષકારો અહીંથી પરસ્પર એકબીજા વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા તમામ આક્ષેપો અને પ્રતીઆક્ષેપો પાછા ખેંચે છે." સંમતિની શરતોની કલમ ૧૧ ના આધારે, કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, જે સીબીઆઈ દ્વારા દાખલ કરાયેલ ચાર્જશીટમાં આરોપી ક્રમાંક ૩ હતા અને હાલની અપીલકર્તા હતા, તેમણે ફોજદારી ફરિયાદમાંથી મુક્તિ માટે અરજી કરી. ઉક્ત અરજી ગ્રેટર બૉમ્બેના વિશેષ ન્યાયાધીશ (સીબીઆઈ) દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી, જેને ત્યારબાદ બૉમ્બે વડી અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવી. વડી અદાલત સમક્ષ એવો તર્ક રજૂ થયો હતો કે વિવાદનો વિષય અપીલકર્તા અને બેંક વચ્ચે સમાધાન પામી ગયો હોવાથી, ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી અયોગ્ય ગણાશે. હાઈકોર્ટે ફોજદારી કેસોમાંથી મુક્તિ માટેની અરજી નામંજૂર કરી. આ જ હુકમ વિરુદ્ધ વિશેષ અનુમતિ દ્વારા આ મામલો આ અદાલત સુધી આવ્યો. અદાલતે કેસના તથ્યો અને આ અદાલતના અગાઉના બી.એસ. જોષી૧ ના નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખીને, વડી અદાલતનો હુકમ રદ કર્યો અને આ રીતે મામલાનો વિચાર કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી:—

૨૮. આ કેસમાં આરોપીનો મૂળભૂત આશય કંપની, મે. નીમુચ એમ્બાલેજ લિ., મુંબઈની આર્થિક સ્થિતિ અંગે ખોટી રજૂઆત કરવાનો હતો, જેથી કંપનીને જે હદ સુધી ઋણસુવિધાઓ મેળવવાનો હક ન હતો, તે હદ સુધી તેવી ઋણસુવિધાઓ મેળવી શકાય. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કંપની અને તેના અધિકારીઓનો મુખ્ય આશય બેંક સાથે છેતરપિંડી કરવાનો અને તેને એવી વધારાની ઋણરકમો છોડવા પ્રેરિત કરવાનો હતો, જેના માટે કંપની અન્યથા હકદાર ન હતી.

[૨૯. આઈ.પી.સી. ની કલમ ૪૨૦ હેઠળ દંડનીય છેતરપિંડીના ગુનાના તત્વો અને હકીકતી વિષયવસ્તુ હોવા છતાં, અદાલતની પરવાનગીથી સી.આર.પી.સી. ની કલમ ૩૨૦ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ તે સમાધેય બનાવવામાં આવ્યો છે. નિશ્ચિતપણે, જાલસાજીને સમાધેય ગુનાઓમાંના એક તરીકે સમાવેશ કરવામાં આવી નથી, પરંતુ આવા જ કેસોમાં બી.એસ. જોશી કેસમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંત પ્રાસંગિક બને છે.]

[૩૦. હાલના કેસમાં, કંપની અને બેંક વચ્ચેના વિવાદો તેમની વચ્ચે થયેલા સમાધાનના આધારે સમાપ્ત થઈ ગયા છે, જેના હેઠળ બેંકની બાકી રકમ ચૂકવી દેવામાં આવી છે અને બેંકને કંપની વિરુદ્ધ હવે વધુ કોઈ દાવો હોય તેવું જણાતું નથી. તેમ છતાં, જે બાબત બાકી રહે છે તે એ છે કે અહીંના અપીલકર્તાએ કંપનીને જેટલી મર્યાદા સુધી હકદાર હતી તેનાથી વધુ ઋણસુવિધાઓ મેળવવા માટે કેટલીક દસ્તાવેજો રચ્યાનો આક્ષેપ કરવામાં

આવ્યો હતો. અહીં સંકળાયેલો વિવાદમાં કેટલાક ફોજદારી પાસાઓ સાથે નાગરિક વિવાદના સ્વરૂપમાં છે. આ કેસમાં જે પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો છે તે એ છે કે સમાધાન થયાના અનુસંધાનમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની જે સ્વતંત્ર સત્તા આ અદાલત પાસે છે, તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે કેમ?]

[૩૧. ઉપર અહીં દર્શાવાયેલ તથ્યોનું સમગ્રતયા અવલોકન કરતાં અને આ અદાલતના બી.એસ. જોશી મામલામાં આપેલા નિર્ણયને, તેમજ કંપની અને બેંક વચ્ચે થયેલા સમાધાનને, તેમજ બેંક દ્વારા દાખલ કરાયેલ દાવામાં રજૂ કરાયેલ સંમતિની શરતોની કલમ ૧૧ ને ધ્યાનમાં રાખતાં, અમે સંતોષ પામીએ છીએ કે આ એવો યોગ્ય મામલો છે જેમાં ફક્ત તકનીકી આડઅસરને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવામાં અવરોધરૂપ થવા દેવી જોઈએ નહીં, કારણ કે, અમારી દૃષ્ટિએ, પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા સમાધાન પછી આવી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી નિર્ણયક કવાયત સાબિત થશે."]

૭. મનોજ શર્મા વિ./સ. હરિયાણા રાજ્ય (૨૦૦૩) ૪ એસસી ૬૭૫ માં અદાલત સમક્ષ એવો પ્રશ્ન હતો કે, જ્યારે આરોપી અને ફરિયાદીએ પરસ્પર સમાધાન કરીને મામલો નિપજાવ્યો હોય, ત્યારે આઈ.પી.સી. ની કલમો ૪૨૦/૪૬૮/૪૭૧/૩૪/૧૨૦-બી હેઠળની એફ.આઈ.આર. ને સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રદ કરી શકાય કે નહીં. મુખ્ય ચુકાદો આપનાર અલ્તમસ કબીર, ન્યાયમૂર્તિ એ બી.એસ. જોશી૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેમજ રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવેલી આ રજૂઆતનો પણ

ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે બી.એસ. જોશીના ના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર થવો જોઈએ; અને તેમણે ઠરાવ્યું હતું કે અદાલત રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવેલી આ દલીલ સ્વીકારવા ઇચ્છુક નથી કે બી.એસ. જોશીના માં આવેલ નિર્ણયને પુનર્વિચારની જરૂર છે, ઓછામાં ઓછું તો આ કેસના તથ્યોમાં નહીં. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બી.એસ. જોશીના માં જે બાબતનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો તે હતી સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ એવી અપરાધિક કૃત્યોને રદ કરવા માટે, જે સમાધાનયોગ્ય ન હતાં, વડી અદાલતની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર. બી. એસ. જોશી વિ. હરિયાણા રાજ્ય (૨૦૦૩) ૪ એસસી ૬૭૫ માં પ્રતિપાદિત કાયદો માત્ર એટલું સૂચવે છે કે વડી અદાલત પાસે કોઈપણ ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા પ્રથમ માહિતી અહેવાલ અથવા ફરિયાદને, અપરાધો સમાધાનયોગ્ય હોય કે ન હોય, રદ કરવાની સત્તા છે. અલ્તમસ કબીર, ન્યાયમૂર્તિ એ આગળ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે, "સંહિતાની કલમ ૪૮૨ સીઆરપીસી હેઠળ અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વિવેકાધિકારના અંતિમ ઉપયોગનો અધિકાર તે અદાલત પાસે છે, જેને દરેક કેસના તથ્યોમાં તેવું અધિકારક્ષેત્ર વાપરવાનું હોય છે. એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જણાવેલ સત્તા કોઈ પણ રીતે સીઆરપીસીની કલમ ૩૨૦ ની જોગવાઈઓથી મર્યાદિત થતી નથી. કાયદાના આવા નિવેદન સાથે અમે અસહમતિ વ્યક્ત કરવામાં અસમર્થ છીએ. કોઈપણ સ્થિતિમાં, આ કેસમાં અમને માત્ર એ વિચારવાનું છે કે હાઈકોર્ટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ સીઆરપીસી હેઠળ પોતાનું અધિકારક્ષેત્ર કાયદેસર રીતે અને યોગ્ય રીતે વાપર્યું હતું કે નહીં." ત્યારબાદ અહેવાલના પરિચ્છેદ ૮ અને ૯

(પૃ. ૫) માં અલ્તમસ કબીર, ન્યાયમૂર્તિ એ અન્ય બાબતો ઉપરાંત નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :-

૮. એકવાર ફરિયાદીએ આ મામલાને આગળ ધપાવવાનો નિર્ણય ન કર્યો હોય, ત્યારે હાઈકોર્ટે આ મામલાને વધુ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિકોણથી જોઈ શકી હોત. અમે એવો સૂચન કરતા નથી કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની પોતાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે વડી અદાલત પ્રથમ માહિતી અહેવાલ રદ કરવાનું ઇનકાર કરી શકતી નહોતી, પરંતુ અમે જે કહીએ છીએ તે એટલું જ છે કે કેસના તથ્યોમાં આ મામલો વડી અદાલત દ્વારા વધુ વ્યાવહારિકતા સાથે વિચારવામાં આવી શક્યો હોત.]

[૯. આ કેસના હકીકતોમાં, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખવી નિષ્ફળ કસરત સાબિત થશે....."]

૮. માર્કેડેય કાટજુ, ન્યાયાધીશે, અલ્તમસ કબીર, ન્યાયાધીશના આ મત સાથે સહમતી વ્યક્ત કરી હતી કે તે કેસમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ થવા યોગ્ય હતી, પરંતુ તેમણે નોંધ્યું હતું કે પક્ષકારોએ સમાધાનમાં પ્રવેશ કર્યો છે તે આધાર પર સંહિતાની કલમ ૪૮૨ અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ કયા બિન-સમાધેય કેસો રદ કરી શકાય તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કોઈ અનુવર્તી નિર્ણય અથવા નિર્ણયો દ્વારા (યથાશક્તિ વિશાળ પીઠ દ્વારા) કરવો પડી શકે. અહેવાલના પરિચ્છેદ ૨૭ અને ૨૮ (પૃષ્ઠ ૧૦) માં તેમણે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :-

૨૭. તેમાં કોઈ સંદેહ રહી શકે નહીં કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળનો કેસ અથવા કલમો ૩૯૫, ૩૦૭ અથવા ૩૦૪-બી હેઠળના જેવા અન્ય ગંભીર ગુનાઓ સમાધાનયોગ્ય નથી અને તેથી સમાધાનના આધાર પર ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં અથવા રિટ અધિકારક્ષેત્રમાં વડી અદાલત દ્વારા તે જોગવાઈઓ હેઠળની કાર્યવાહી રદ કરી શકાતી નથી. જોકે, અન્ય કેટલાક કેસોમાં (જેમ કે નાગરિક સ્વરૂપને સદૃશ હોય તેવા), પક્ષકારો પરસ્પર સૌહાર્દપૂર્ણ સમાધાન પર આવ્યા હોય તો, જોગવાઈઓ સમાધાનયોગ્ય ન હોવા છતાં પણ, વડી અદાલત દ્વારા કાર્યવાહી રદ કરી શકાય છે. સીમારેખા ક્યાં આંકવાની તે બાબતનો નિર્ણય આ અદાલતના કેટલાક અનુવર્તી નિર્ણયોમાં, શક્ય હોય તો વિશાળ ખંડપીઠ દ્વારા (જેથી તેને વધુ અધિકૃતતા પ્રાપ્ત થાય) કરવો પડશે. આ સંદર્ભમાં કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ વિકસાવવી પડશે અને આ મુદ્દો ન્યાયાધીશોની એકમાત્ર અદિશિત વિવેકસત્તા પર છોડવામાં આવી શકતો નથી; નહિંતર પરસ્પર વિરુદ્ધ નિર્ણયો અને ન્યાયિક અરાજકતા સર્જાઈ શકે. ન્યાયિક વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ કેટલાક વસ્તુનિષ્ઠ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને માપદંડોના આધાર પર થવો જોઈએ, વ્યક્તિગત ન્યાયાધીશોની મનમાની અને કલ્પનાઓના આધારે નહીં. અંતે તો, વિવેકસત્તા ચાન્સેલરના પગ જેવી હોઈ શકતી નથી.

[૨૮. હું આ મત વ્યક્ત કરી રહ્યો છું કારણ કે સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલ શ્રી બી. બી. સિંહે યોગ્ય રીતે પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી છે કે બી. એસ.

જોશી કેસમાં આપેલ નિર્ણયનો એવો અર્થ સમજી લેવો જોઈએ નહીં કે પક્ષકારો વચ્ચે સમાધાન થઈ ગયું હોવા માત્રે ન્યાયાધીશો કોઈપણ પ્રકારનો ક્રિમિનલ કેસ રદ કરી શકે. અંતે, ગુનો સમાજ વિરુદ્ધનો અપકર્મ છે, માત્ર કોઈ ખાનગી વ્યક્તિ વિરુદ્ધનો નથી.]

૯. વર્ષ ૨૦૦૮ની એસ.એલ.પી. (ફોજદારી) ક્રમાંક ૬૩૨૪માં અરજદાર પક્ષના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવીએ રજૂ કર્યું હતું કે બિન-સમાધેય ગુનો રદ કરવાની વડી અદાલતની સ્વાભાવિક સત્તા સંહિતાની કોઈપણ જોગવાઈથી, જેમાં કલમ ૩૨૦નો પણ સમાવેશ થાય છે, મર્યાદિત થતી નથી. કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતમાં પૂર્વથી અસ્તિત્વમાં રહેલી સ્વાભાવિક સત્તાની ઘોષણા છે અને જ્યાં સુધી આવી સ્વાભાવિક સત્તાનો ઉપયોગ કલમ ૪૮૨ના પરિમાણોની અંદર આવે છે, ત્યાં સુધી તે સંહિતાની કોઈપણ જોગવાઈ ઉપર પ્રાભાવી રહેશે. તેથી, તેમણે રજૂ કર્યું હતું કે કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની સ્વાભાવિક સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં વડી અદાલત બિન-સમાધેય ગુનામાં સમાધાન કરવાની મંજૂરી આપી શકે, જો કે તે કરતાં તે therein ઉલ્લેખિત શરતો પૂર્ણ થતી હોવાની ખાતરી કરે. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું હતું કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તા બિન-સમાધેય ગુનાના કેસોમાં પણ અસ્તિત્વમાં છે, પરંતુ તેનો વાસ્તવિક ઉપયોગ ચોક્કસ કેસના તથ્યો પર આધારિત રહેશે. તેમણે રજૂ કર્યું હતું કે કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવી કે ન કરવી તે નક્કી કરવા માટે નીચેની

કેટલીક અથવા બધી કસોટીઓ પ્રાસંગિક થઈ શકે; (એ) કેસનું સ્વરૂપ અને ગંભીરતા; (બી) શું વિવાદ મુખ્યત્વે અને પ્રબળ રીતે દીવાની સ્વરૂપધર્મિતા દર્શાવે છે; (સી) શું રદ કરવાની કાર્યવાહીથી સમગ્ર અથવા લગભગ સમગ્ર વિવાદનું સમાધાન થશે; (ડી) પક્ષકારો વચ્ચે થયેલ સમજૂતી/સમાધાન અને/અથવા અન્ય તથ્યો તથા પરિસ્થિતિઓ દોષસિદ્ધિની શક્યતા દૂરસ્ત અને ક્ષીણ બનાવે છે કે કેમ; (ઈ) રદ ન કરવાથી અત્યંત અન્યાય થશે અને ન્યાયના હિતોની સેવા નહીં થાય; અને (એફ) રદ ન કરવાથી અદાલતની પ્રક્રિયાનું દુરુપયોગ થશે.

૧૦. વિશેષ અનુમતિ અરજિ (ફોજદારી) ક્રમાંક ૫૯૨૧/૨૦૦૯ માં અરજદાર તરફથી વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી પી.પી. રાવએ રજૂ કર્યું કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ વિશાળ ખંડપીઠને કરાયેલા સંદર્ભનો પૂર્ણ જવાબ છે. તેમણે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ અને કલમ ૩૨૦નું વિશ્લેષણ કરીને રજૂ કર્યું કે કલમ ૩૨૦ વડી અદાલતની સ્વભાવજ સત્તાઓને મર્યાદિત કરતી નથી કે અસર કરતી નથી. કલમ ૩૨૦ હોવા છતાં, વડી અદાલત કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અથવા અન્ય રીતે ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, પોતાની સ્વભાવજ સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવું એ વ્યાપક અને નિશ્ચિત માર્ગદર્શક તત્વ છે. તે માટે હાઈકોર્ટે નોંધાયેલ સામગ્રીના આધારે એવો મત રચવો આવશ્યક છે કે શું ન્યાયના હેતુઓ કોઈ નિશ્ચિત ફોજદારી ફરિયાદ, એફ.આઈ.આર. અથવા

કાર્યવાહી રદ કરવાનું સમર્થન કરે છે કે નહીં. જ્યારે અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાની સ્વભાવજ સત્તાનો ઉપયોગ એવા ગુનાઓ સંદર્ભે કરે છે, જે સમાધેય નથી, અને તે કરતાં આ હકીકત ધ્યાનમાં લે છે કે આરોપી અને ફરિયાદીએ પોતાના મતભેદો સૌહાર્દપૂર્વક સમાધાન કરી લીધા છે, ત્યારે તેને સમાધેય ન હોય તેવા ગુનાનો સમાધાન કરવાની મંજૂરી તરીકે જોવામાં આવી શકતું નથી.

૧૧. શ્રી પી.પી. રાવ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે નાગરિક અન્યાયો એવા કિસ્સાઓમાં, જે ફોજદારી ગુનાઓ પણ બને છે, જ્યારે બંને પક્ષો સંયુક્ત રીતે તેમના પૈકીના એક દ્વારા પ્રારંભિત ફોજદારી કાર્યવાહી સમાપ્ત કરવાની પ્રાર્થના કરે, જેથી વિવાદનો અંત આવે અને પક્ષકારો વચ્ચે શાંતિ પુનઃસ્થાપિત થાય, ત્યારે વડી અદાલત ધારા ૪૮૨ હેઠળ હુકમ આપી શકે છે.

૧૨. શ્રી વી. ગિરી, વિશેષ અનુમતિ અરજી (ફોજદારી) ક્રમાંક ૬૧૩૮ ઓફ ૨૦૦૬ માં સામાવાળા (આરોપી) તરફથી હાજર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે આ સંદર્ભમાં આ અદાલતે વિચારવાનો વાસ્તવિક પ્રશ્ન એ છે કે સંહિતાની કલમ ૩૨૦(૯) સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે કે તેને મર્યાદિત કરે છે કે તેના પર અસર કરે છે કે કેમ. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું કે કલમ ૩૨૦(૯) વડી અદાલતની કોઈપણ ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની બાબતમાં રહેલી અંતર્નિહિત સત્તા પર પ્રતિબંધ મૂકતી નથી, કે તેને મર્યાદિત કરતી નથી, કે તેના પર અસર કરતી નથી. આ

અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો પર આધાર રાખીને એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા અને અદાલતી પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતને અવિરોધ સત્તાઓ છે, એમ સતત ઠરાવવામાં આવ્યું છે. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે પક્ષકારો વચ્ચે સમાધાન થયેલ હોય ત્યારે, વડી અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી શકે છે, વિશેષ કરીને વૈવાહિક વિવાદ, મિલ્કત વિવાદ, નજીકના સગાસંબંધીઓ વચ્ચેનો વિવાદ, ભાગીદારો વચ્ચેનો વિવાદ અથવા એવા વ્યાવસાયિક ઉપક્રમો સંબંધિત વિવાદો, જે મુખ્યત્વે દીવાની, નાણાકીય અથવા વાણિજ્યિક સ્વરૂપના હોય, તેવા મામલાઓમાં.

૧૩. વિશેષ અનુમતિ અરજી (ફોજદારી) ક્રમાંક ૮૯૮૯ ઓફ ૨૦૧૦ માં અરજદાર પક્ષના વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે, પીડિત પક્ષે અપરાધકર્તા સાથે મામલો સમાધાનથી નિપટાવ્યો હોય, ત્યારે કાર્યવાહી રદ કરવા માટે અદાલતે સકારાત્મક દૃષ્ટિકોણ અપનાવવો જોઈએ. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે, જો પક્ષકારોએ પોતાના વિવાદનો સૌહાર્દપૂર્ણ રીતે નિકાલ કર્યો હોય તેવી સ્થિતિમાં અદાલત એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદ અથવા ક્રિમિનલ કેસ રદ કરવાની મંજૂરી ન આપે, તો તે પક્ષકારોને અદાલતમાં ખોટું બોલવા માટે પ્રોત્સાહિત કરશે, સાક્ષીઓ પ્રતિકૂળ બની જશે અને ફોજદારી કાર્યવાહી દોષસિદ્ધિમાં પૂર્ણ થશે નહીં. વિદ્વાન વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે અદાલત નીચેના બે પ્રશ્નોનો પણ વિચાર કરી શકે: (૧) શું તેવા આરોપી સંબંધે, જેના સાથે ફરિયાદી/પીડિત પક્ષ

સમાધાનમાં પ્રવેશે છે, એફ.આઈ.આર.નો આંશિક રદબાતલ થઈ શકે? (૨) શું તેવા કેસોમાં અદાલત કાર્યવાહી રદ કરી શકે, જે વૈવાહિક અથવા દીવાની વિવાદોમાંથી ઉત્પન્ન થયા નથી, પરંતુ જેમાં ગુનાઓ સ્વભાવથી વ્યક્તિગત હોય, જેમ કે ગંભીર ઈજા (એસ.૩૨૬), હત્યાનો પ્રયાસ (એસ.૩૦૭), બળાત્કાર (એસ.૩૭૬), ગેરકાયદે પ્રવેશ (એસ.૪૫૨) અને અપહરણ (એસ.૩૬૪, ૩૬૫) વગેરે.

૧૪. શ્રી પી. પી. મલ્હોત્રા, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે સંહિતાની યોજનાનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે રજૂ કર્યું કે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ અહેવાલ દાખલ થતાં પોલીસ દ્વારા તપાસાયેલ કોઈપણ ક્રિમિનલ કેસમાં, મેજિસ્ટ્રેટ ચાર્જશીટ અને તેની સાથે જોડાયેલ દસ્તાવેજોની પોતાની બુદ્ધિપૂર્વક મૂલવણી કર્યા પછી, જો ગુનાઓનો સંજ્ઞાન લે છે અને આરોપીને સમન્સ પાઠવે છે અને/અથવા આરોપ નક્કી કરે છે અને કેટલાક ગંભીર તથા જઘન્ય ગુનાઓમાં આરોપીને સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા ચલાવાનારી સુનાવણી માટે મોકલે છે, અને સેશન્સ કોર્ટ પોતાનો સંતોષ મેળવી તથા આરોપીને સાંભળ્યા પછી તેના વિરુદ્ધ આક્ષેપિત રીતે કરાયેલા ગુનાઓ માટે આરોપ નક્કી કરે છે, તો સંહિતા આરોપીને સંજ્ઞાન લેવાના હુકમને અથવા આરોપ નક્કી કરવાના હુકમને પડકારવા માટે ઉપાય પ્રદાન કરે છે. આવી જ પરિસ્થિતિ ફરિયાદના કેસમાં પણ ઉદ્ભવી શકે. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો આશરો બિન-સમાધાનપાત્ર ગુનાઓમાં લઈ શકાતો

નથી, કારણ કે કલમ ૩૨૦(૯) એવા ગુનાઓનું સમાધાન કરવાનું સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત કરે છે. જે ગુનાઓ અસંમિશ્રણીય છે તે સંબંધિત ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાથી આરોપ નક્કી કરવાના હુકમ અથવા સંજ્ઞાન લેવાના હુકમના પ્રભાવને નકામો ઠરાવશે અને તેથી આવી રદબાતલનો અર્થ મેજિસ્ટ્રેટે પસાર કરેલો સંજ્ઞાનનો હુકમ દૂર કરી દેવા સમાન થશે.

૧૫. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલ રજૂ કરશે કે જ્યારે અદાલત ગુનાનો સંજ્ઞાન લે છે અથવા આરોપો નક્કી કરે છે, ત્યારે તે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા મુજબ હોય છે. એક વાર અદાલત ગુનાનો સંજ્ઞાન લે છે અથવા આરોપો નક્કી કરે છે, ત્યારે આવા હુકમને પડકારવાની પદ્ધતિ સંહિતાની જોગવાઈઓ હેઠળ ઉચ્ચતર અદાલતમાં યોગ્ય અરજી દ્વારા છે.

૧૬. જો કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ બિન-સમાધાનપાત્ર ગુનાઓ સંબંધે કરવામાં આવે, તો તે કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત બાબત સમાન ગણાશે અને આવા કેસોને ‘ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા’ના પરિમાણોમાં લાવી શકાય નહિ. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે કાનૂની જોગવાઈઓના ઉદ્ધંધન અને ભંગરૂપ કોઈપણ હુકમ ન્યાયના હેતુઓના વિરોધમાં આવતો કેસ ગણાશે. તેમણે આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠના સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન અને અન્ય વિ. કેશુબ મહિન્દ્રા અને અન્ય (૨૦૧૧) ૬ એસસીસી ૨૧૬ ના નિર્ણય પર ભારે નિર્ભરતા મૂકી, જેમાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે, ‘કોઈપણ અદાલતનો કોઈ નિર્ણય, આ અદાલતનો પણ અપવાદ

નથી, એવો રીતે વાંચી શકાય નહિ કે અધિનિયમ અથવા સંહિતાની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓને રદબાતલ કરી દે.’ બી.એસ. જોશી૧ સંદર્ભે, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે તે એવો કેસ હતો જેમાં વિવાદ પતિ અને પત્ની વચ્ચે હતો અને અદાલતને લાગ્યું હતું કે જો કાર્યવાહી રદ કરવામાં નહીં આવે, તો તે સ્ત્રીને જીવનમાં સ્થિર થવાથી અટકાવશે; તેમજ પત્નીએ પહેલેથી જ એક સોગંદનામું દાખલ કર્યું હતું કે સ્વભાવસંબંધિત મતભેદો હતા અને તે ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાનું સમર્થન કરતી નહોતી. નિખિલ મર્યન્ટર બાબતે, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ વિ. રમેશ્વર અને અન્ય (૨૦૦૯) ૧૧ એસસીસી ૪૨૪ માં ઠરાવ્યું હતું કે ઉક્ત નિર્ણય બંધારણની કલમ ૧૪૨ હેઠળનો નિર્ણય હતો. મનોજ શર્મા વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા (૨૦૦૮) ૬ એસસીસી ૧ અંગે, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે અહેવાલના અનુચ્છેદ ૨૪ અને ૨૮ માં માર્કેડેય કાતજી, ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા કરાયેલ અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કર્યો.

૧૭. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે ફોજદારી કાર્યવાહી, જેમાં મેજિસ્ટ્રેટે ગુનાનો સંજ્ઞાન લીધો હોય, તે માત્ર એટલા કારણો કે પીડિત અને ગુનેગાર વચ્ચે સમાધાન થયું છે, વડી અદાલતને રદ કરવાની કોઈ સત્તા નથી, કારણ કે ફોજદારી ગુનો સમાજ વિરુદ્ધનો હોય છે.

૧૮. આજથી ૬૫ વર્ષથી પણ વધુ પહેલાં, એમ્પરર વિ./એસ. ખ્વાજા નઝીર અહમદ (૧૯૪૫) ૪૭ બોમ. એલ. આર. ૨૪૫ માં, પ્રિવી કાઉન્સિલ

દ્વારા એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૫૬૧એ (સંહિતાની કલમ ૪૮૨ ને અનુરૂપ) એ અદાલતને એવી વધારાની સત્તાઓ આપી નહોતી, જે આ કલમ અમલમાં આવે તે પહેલાં તેના પાસે ન હતી. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે, 'આ કલમ કોઈ નવી સત્તાઓ આપતી નથી; તે માત્ર એટલું જ જોગવાઈ કરે છે કે અદાલત પાસે જે સત્તાઓ પહેલેથી જ સ્વભાવતઃ રહેલી છે તે જાળવી રાખવામાં આવે, અને લોર્ડશીપ્સના મતે, એ ભ્રમ ન રહે કે અદાલત પાસે માત્ર ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા દ્વારા સ્પષ્ટપણે અપાયેલી સત્તાઓ જ છે અને સંહિતા પસાર થયા પછી કોઈ સ્વભાવસિદ્ધ સત્તા અવશેષ રહી નથી.'

૧૯. ખુશી રામ વિ. હાશિમ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૫૪૨ માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :-

["એ વાત પર ભાર મૂકવાની જરૂર નથી કે સંહિતાની વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ દ્વારા જે બાબતો સીધી આવરી લેવામાં આવી છે, તેવી બાબતો અંગે કલમ ૫૬૧એ હેઠળ વડી અદાલતની આંતરિક સત્તાનો આશ્રય લઈ શકાય નહીં..."]

૨૦. ખ્વાજા નઝીર અહમદ ૬ માં પ્રિવી કાઉન્સિલનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય અને લાલા જયરામ દાસ તથા અન્ય વિ. એમ્પરર એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૯૪ ના અન્ય એક નિર્ણયને આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ વિ. મોહમ્મદ નઈમ આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૭૦૩ માં સ્પષ્ટપણે સ્વીકાર્યો હતો. અદાલતે જણાવ્યું હતું :-

["૭. હવે આ બાબત સુસ્થાપિત છે કે આ કલમ વડી અદાલતને કોઈ નવી સત્તાઓ પ્રદાન કરતી નથી. તે માત્ર ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે (અન્ય હેતુઓ ઉપરાંત) વડી અદાલત પાસે રહેલી તમામ વર્તમાન સ્વભાવજ સત્તાઓનું સંરક્ષણ કરે છે. આ કલમમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે અદાલત પાસે સ્વભાવતઃ રહેલી જે સત્તાઓ છે, તે જળવાઈ રહે, જેથી એવો વિચાર ન થાય કે અદાલત પાસે માત્ર તે જ સત્તાઓ છે જે સંહિતા દ્વારા સ્પષ્ટ રીતે પ્રદાન કરવામાં આવી છે અને સંહિતા અમલમાં આવ્યા પછી કોઈ સ્વભાવજ સત્તાઓ અવશેષ રહી નથી....."]

૨૧. પામ્પાથી વિ./સ. મૈસૂર રાજ્ય ૧૯૬૬ (સપ્લ) એસ.સી.આર. ૪૭૭ માં, આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું :-

સેશન્સ કોર્ટની કલમ ૫૬૧એ, ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતામાં ઉદ્દેખિત વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ માત્ર કલમમાં વિશિષ્ટ રીતે ઉદ્દેખિત ત્રણ હેતુઓમાંથી કોઈ એક હેતુ માટે જ થઈ શકે છે. સંહિતાની વિશિષ્ટ જોગવાઈઓથી આવરી લેવાયેલા કોઈપણ વિષય બાબતે આ અંતર્નિહિત સત્તાનો અવલંબ લેવાઈ શકતો નથી. જો તેની સત્તાનો ઉપયોગ સંહિતાની કોઈપણ વિશિષ્ટ જોગવાઈ સાથે અસંગત થતો હોય, તો તે પણ લેવાઈ શકતો નથી. પ્રશ્નાધીન વિષય સંહિતાની કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈથી આવરી લેવાયેલો ન હોય ત્યારે જ કલમ ૫૬૧એ કાર્યરત થઈ શકે છે.....

૨૨. કર્ણાટક રાજ્ય વિ. એલ. મુનિસ્વામી અને અન્ય (૧૯૭૭) ૨ એસ.સી.સી. ૬૯૯ માં, આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને અહેવાલના પરિચ્છેદ ૭ (પૃ. ૭૦૩) માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:-

["૭. આ હિતકારી સત્તાના ઉપયોગમાં, જો વડી અદાલત આ નિષ્કર્ષે પહોંચે કે કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવી એ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ બનશે, અથવા ન્યાયના હિતો એવી માંગ કરે છે કે કાર્યવાહી રદ થવી જોઈએ, તો વડી અદાલતને કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તા છે. નાગરિક તેમજ ફોજદારી બંને પ્રકારના મામલાઓમાં વડી અદાલતની મૂળભૂત સત્તાઓનું સંરક્ષણ એ એક હિતાવહ જાહેર હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે રચાયેલ છે, અને તે હેતુ એવો છે કે અદાલતી કાર્યવાહી ને હેરાનગતિ અથવા પીડનના હથિયાર તરીકે અધોગતિ પામવાની મંજૂરી આપવામાં આવવી જોઈએ નહીં. ફોજદારી મામલામાં, નબળા ફરિયાદ પક્ષની પાછળ રહેલો આવરિત હેતુ, ફરિયાદ પક્ષની રચના જે સામગ્રી પર આધારિત છે તેની જ સ્વભાવલક્ષી સ્થિતિ, અને તેવી જ પ્રકારની અન્ય બાબતો, ન્યાયના હિતમાં કાર્યવાહી રદ કરવા માટે વડી અદાલતને યોગ્ય ઠરાવશે. માત્ર કાયદાના હિતોથી ન્યાયના હિતો ઉચ્ચ છે, યદ્યપિ ન્યાયનું પ્રશાસન વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાઓ અનુસાર જ થવું જરૂરી છે. આ નોંધો કરવાની બળવાન આવશ્યકતા એ છે કે રાજ્ય અને તેના પ્રજાજનો વચ્ચે ન્યાય કરવા માટે વડી અદાલતની મૂળભૂત સત્તાઓનું સંરક્ષણ

કરવા પ્રયત્નશીલ જોગવાઈના હેતુ અને ઉદ્દેશ્યનો યોગ્ય બોધ થયા વિના, તે મહત્વપૂર્ણ અધિકારક્ષેત્રની વ્યાપકતા અને પરિઘને મૂલવવું અશક્ય બનશે."]

૨૩. અદાલતે ત્યારબાદ નિરીક્ષણ કર્યું કે ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે સ્વાભાવિક સત્તાઓના પ્રયોગને ન્યાયસંગત ઠેરવતી વિચારણાઓ સ્વભાવતઃ દરેક કેસ પ્રમાણે બદલાય છે અને કલમ ૪૮૨ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ જેટલી વ્યાપક અને હિતકારી અધિકારિતા છે તેને કોઈ કઠોર સૂત્રના સંકીર્ણ બંધનમાં બાંધી દેવી જોઈએ નહીં.

૨૪. આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે મધુ લિમાયે વિ./સ. ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રા (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૫૫૧ માં, સંહિતાની કલમ ૩૯૭(૨) હેઠળ પુનર્વિચાર પર પ્રતિબંધ હોવા છતાં, અંતરિમ હુકમને રદ કરવા માટે કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાના આહ્વાન અંગે વિચારણા કરી હતી. અદાલતે વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તાના ઉપયોગ સંબંધિત સિદ્ધાંતો નીચે મુજબ નોંધ્યા હતા :—

[“(૧) કે, જો પીડિત પક્ષની ફરિયાદના નિવારણ માટે સંહિતામાં કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈ હોય, તો આ સત્તાનો આશ્રય લેવો નહિ;]

(૨) કે, કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે, તેનો ઉપયોગ અત્યંત મર્યાદિત રીતે

જ થવો જોઈએ; (૩) કે, સંહિતાની અન્ય કોઈ જોગવાઈમાં સમાવવામાં આવેલ કાયદાના સ્પષ્ટ પ્રતિબંધના વિરુદ્ધ તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ નહીં."

૨૫. રાજ કપૂર અને અન્ય વિ. રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૮૦) ૧ એસ.સી.સી. ૪૩ માં, અદાલતે કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તાની વ્યાપકતા અને પહોળાઈને કલમ ૩૯૭ હેઠળની પુનરીક્ષણ સત્તાની સરખામણીએ નીચે મુજબ સમજાવી હતી :— "૧૦. કલમ ૪૮૨ ના આરંભિક શબ્દો આ દલીલનો વિરોધ કરે છે, કારણ કે સંહિતાની કોઈ પણ જોગવાઈ, કલમ ૩૯૭ પણ નહીં, કલમ ૪૮૨ ની ભાષા દ્વારા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાળવી રાખવામાં આવેલી અંતર્નિહિત સત્તાની વ્યાપકતા પર અસર કરી શકતી નથી. તેમ છતાં, જ્યારે વિશિષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય ત્યારે કાનૂનની આ શાખામાં એક સામાન્ય સિદ્ધાંત વ્યાપે છે: દબાવનાર પરિસ્થિતિઓ સિવાય અંતર્નિહિત સત્તાનો સહેલાઈથી આશ્રય લેવો યોગ્ય નથી. એવું નથી કે અધિકારક્ષેત્રનો અભાવ છે, પરંતુ એ છે કે તે જ સંહિતા હેઠળ વિશિષ્ટ સત્તા માટે અલગ રાખવામાં આવેલા ક્ષેત્રોમાં અંતર્નિહિત સત્તાએ હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ. મધુ લિમચેના પ્રકરણમાં આ અદાલતે સંપૂર્ણ રીતે અને, જો હું ખૂબ આદરપૂર્વક એમ કહી શકું, તો યોગ્ય રીતે કાનૂનનું નિરૂપણ અને રેખાંકન નિર્વિવાદ રીતે કર્યું છે. કલમ ૪૮૨ વ્યાપક છે એ સાચું છે, તેમ છતાં તે જ સંહિતામાં લખાયેલા કાનૂની પ્રતિબંધોને, ઉદાહરણ તરીકે કલમ ૩૯૭(૨) માં રહેલા પ્રતિબંધને, નિષ્ફળ બનાવવી જોઈએ નહીં. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં આ બંને જોગવાઈઓ

વચ્ચે દેખીતો સંઘર્ષ ઊભો થઈ શકે અને તેનો યોગ્ય ઉકેલ એવો હશે કે કલમ ૩૯૭ ની ઉપકલમ (૨) માં આપેલો પ્રતિબંધ માત્ર વડી અદાલતની પુનરીક્ષણ સત્તાના અમલ દરમિયાન જ લાગુ પડે છે, એટલે કે કોઈ પણ અંતરકાલીન હુકમ અંગે વડી અદાલતને પુનરીક્ષણ કરવાની સત્તા રહેશે નહીં. ત્યારે ઉપર પ્રતિપાદિત કોઈ એક અથવા બીજા સિદ્ધાંતો અનુસાર, પીડિત પક્ષની વ્યથા માટે સંહિતામાં અન્ય કોઈ જોગવાઈ ઉપલબ્ધ ન હોય તેવા સંજોગોમાં, અંતર્નિહિત સત્તા કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે. પરંતુ જો પડકારવામાં આવેલો હુકમ સંપૂર્ણપણે અંતરકાલીન સ્વરૂપનો હોય, જેને ૧૮૯૮ ની સંહિતા હેઠળ વડી અદાલતની પુનરીક્ષણ સત્તાના અમલમાં સુધારી શકાય એવો હોય, તો વડી અદાલત પોતાની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનું નકારી કાઢશે. પરંતુ જો આક્ષેપિત હુકમ સ્પષ્ટ રીતે એવી પરિસ્થિતિ સર્જે છે કે જે અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ છે અથવા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે વડી અદાલતનો હસ્તક્ષેપ સંપૂર્ણપણે આવશ્યક છે, તો કલમ ૩૯૭(૨) માં રહેલું કશું પણ વડી અદાલત દ્વારા અંતર્નિહિત સત્તાના ઉપયોગને મર્યાદિત અથવા પ્રભાવિત કરી શકતું નથી. પરંતુ આવા પ્રસંગો બહુ ઓછા અને વિરળ હશે. હાઈકોર્ટે અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ અત્યંત સંયમપૂર્વક કરવો જોઈએ. એવો એક પ્રસંગ ગેરકાયદેસર રીતે, ઉપદ્રવરૂપે અથવા અધિકારક્ષેત્ર વિના શરૂ કરાયેલ ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની ઈચ્છનીયતા હોઈ શકે." સંક્ષેપમાં, જ્યાં અદાલતની પ્રક્રિયાનું દુરુપયોગ થયું હોય અથવા અન્ય કોઈ અસાધારણ પરિસ્થિતિ અદાલતના અધિકારક્ષેત્રને પ્રેરિત કરતી હોય, ત્યાં અંતર્નિહિત સત્તાના ઉપયોગ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી.

મર્યાદા માત્ર આત્મસંયમ છે, તેથી વધુ કંઈ નહીં. કાનૂનની નીતિ સ્પષ્ટ છે કે શુદ્ધ અને સાદા અંતરકાલીન આદેશો વડી અદાલતમાં લઈ જવા ન જોઈએ, જેથી અનાવશ્યક વિવાદ અને વિલંબ ઊભા થાય. બીજી અતિ પરિસ્થિતિએ, જો ચોંકાવનારો અન્યાય અદાલત સમક્ષ સ્પષ્ટ દેખાતો હોય, તો અંતિમ આદેશો અંતર્નિહિત સત્તાના ઉપયોગમાં ચોક્કસપણે વિચારણા માટે પાત્ર બને છે. આ બંને વચ્ચે એક ત્રીજી શ્રેણી છે, જેમ અન્ટવાલિયા, ન્યાયમૂર્તિ એ સૂચવ્યું છે, ઉદાહરણ તરીકે જ્યાં હુકમ શુદ્ધ અંતરકાલીન હુકમ કરતાં વધુ છે અને અંતિમ નિકાલ કરતાં ઓછો છે. હાલનો કેસ એ શ્રેણીમાં આવે છે જ્યાં આરોપીઓ અદાલતની પ્રક્રિયા દ્વારા થતી પરેશાની અંગે ફરિયાદ કરે છે. શું આપણે કહી શકીએ કે આ ત્રીજી શ્રેણીમાં અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકાય— અન્ટવાલિયા, ન્યાયમૂર્તિ ના શબ્દોમાં: (એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૫૫૬, પરા ૧૦) "જવાબ સ્પષ્ટ છે કે અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અને/અથવા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે આ પ્રતિબંધ કાર્યરત નહીં થાય. પીડિત પક્ષ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અરજીને આપેલું નામ અગત્યનું નથી. વડી અદાલત યોગ્ય કેસમાં પોતાની અંતર્નિહિત સત્તાઓ હેઠળ મામલાની તપાસ કરી શકે છે. હાલનો કેસ નિઃસંદેહ ૧૯૭૩ ની સંહિતાની કલમ ૪૮૨ અનુસાર વડી અદાલતની સત્તાના ઉપયોગ માટે યોગ્ય બને છે, ભલે એમ માનીએ, જોકે સ્વીકારતા નથી, કે વડી અદાલતની પુનરીક્ષણ સત્તાનો આશ્રય લેવો અગ્રાહ્ય છે." તેથી, મારા મનમાં સંપૂર્ણ સ્પષ્ટતા છે કે અમારા સમક્ષની પરિસ્થિતિમાં અંતર્નિહિત સત્તા અપ્રયોજ્ય ઠેરવાતી નથી. બંને પક્ષના વકીલોએ, કાનૂની તકનીકી પ્રત્યેની

અમારી અસહજતા પ્રત્યે સંવેદનશીલ પ્રતિભાવ આપતાં, યોગ્ય રીતે સ્વીકાર્યું કે અમલબંધી હેઠળના હુકમની નકલ ઔપચારિક રીતે દાખલ કરવાની જિદ્દમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતનો સમય વેડફાવવો જરૂરી નથી. અમારા નિષ્કર્ષ બંને પક્ષના વકીલોની આ સ્વીકારોક્તિ સાથે સુસંગત છે કે માત્ર આ કારણે કે હુકમની નકલ રજૂ કરવામાં આવી નથી, છતાં તે અદાલતના અભિલેખોમાં ઉપલબ્ધ છે, હું એવું ઠરાવી શકું એમ નથી કે સમગ્ર પુનરીક્ષણ સત્તા નિષ્ફળ થઈ જાય અને અંતર્નિહિત સત્તા નિષ્પ્રભ બની જાય."

૨૬. સિમ્બ્રિખિયા વિ./સ. ડોલી મુખર્જી અને છબી મુખર્જી તથા અન્ય એક (૧૯૯૦) ૨ એસ.સી.સી. ૪૩૭ માં, અદાલતે એવી પરિસ્થિતિમાં સંહિતાની કલમ ૪૮૨ ના વ્યાપ પર વિચાર કર્યો હતો કે જ્યાં કલમ ૪૮૨ હેઠળની અરજિ નામંજૂર થયા પછી, સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ બીજી અરજિ કરવામાં આવી હતી. આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની બીજી અરજિ ગ્રાહ્ય નહોતી; તે જ પક્ષકાર દ્વારા તે જ આધાર પર બીજી અરજિ પર કલમ ૪૮૨ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરવો, વાસ્તવમાં અગાઉના હુકમની પુનર્વિચારણા સમાન છે અને સંહિતાની કલમ ૩૬૨ ની ભાવના વિરુદ્ધ છે, અને તે રીત અપનાવી કાર્યવાહી રદ કરીને હાઈકોર્ટે ભૂલ કરી હતી. આ દલીલ સ્વીકારીને, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

["૩. કલમ ૪૮૨ હેઠળની સ્વભાવજ સત્તા અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા અને ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે અભિપ્રેત છે. આવી સત્તાનો ઉપયોગ એવી કોઈ બાબત કરવા માટે થઈ શકતો નથી, જે સંહિતા હેઠળ સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત છે. જો સંહિતા હેઠળ તથ્યોના કોઈ પણ વિચારને પુનર્વિચારના સ્વરૂપે મંજૂરીપાત્ર ન ગણવામાં આવ્યો હોય અને તે સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત હોય, તો અદાલતે પોતાની સ્વભાવજ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બાબતનો ફરીથી વિચાર કરીને વિરોધાભાસી નિર્ણય નોંધવો યોગ્ય નથી. જો કેસની પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર થયો હોત, તો વડી અદાલત માટે પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિઓમાં પોતાની સ્વભાવજ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા અથવા અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા યોગ્ય આદેશો કરવો યોગ્ય ગણાત. જ્યાં આવા બદલાયેલા સંજોગો નથી અને અગાઉના હુકમની તારીખે અસ્તિત્વમાં રહેલા તથ્યોના આધારે જ નિર્ણયે પહોંચવાનું હોય, ત્યાં એ જ સામગ્રીનું ફરીથી મૂલવણ કરીને ભિન્ન નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે સત્તાનો ઉપયોગ કરવો, હકીકતમાં પુનર્વિચાર જ ગણાય છે, જે કલમ ૩૬૨ હેઠળ સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત છે.]

[૫. સંહિતાની કલમ ૩૬૨ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે કોઈ પણ અદાલત, જ્યારે તે કોઈ કેસનો નિકાલ કરતી પોતાની ચુકાદા અથવા અંતિમ હુકમ પર હસ્તાક્ષર કરી ચૂકેલી હોય, ત્યારે સંહિતામાં અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, માત્ર લિપિકીય અથવા અંકગણિતીય ભૂલ સુધારવા

સિવાય, તેમાં ફેરફાર અથવા તેની પુનર્વિચારણા કરશે નહીં. કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતને એવો હુકમ કરવાની સત્તા આપે છે જે સંહિતા હેઠળના કોઈ હુકમને અમલમાં મૂકવા માટે અથવા કોઈ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે અથવા અન્યથા ન્યાયના હેતુઓને સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી હોય. તેમ છતાં, સ્વાભાવિક સત્તાઓ પણ, જેમ તેની સ્પષ્ટ સત્તાઓ કાયદાથી નિયંત્રિત થાય છે તેમ, સિદ્ધાંત અને પૂર્વનિર્ણયો દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે. જો કોઈ મુદ્દો કાયદાની સ્પષ્ટ જોગવાઈથી આવરી લેવાયેલો હોય, તો અદાલત કાનૂની જોગવાઈઓને બાજુએ મૂકી શકતી નથી અને તેના બદલે સ્વાભાવિક અધિકારક્ષેત્રના આડમાં નવી જોગવાઈ વિકસાવી શકતી નથી.]

[૭. ધારા ૩૬૨ હેઠળની પુનર્વિચારની મનાઈને અવગણવા માટે વડી અદાલતનો અંતર્નિહિત અધિકારક્ષેત્ર આહ્વાન કરી શકાય નહીં. સૂરજ દેવી વિ. પ્યારે લાલ માં સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે સંહિતા દ્વારા ખાસ કરીને જે બાબત પ્રતિબંધિત કરવામાં આવી છે તે કરવા માટે અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકાય નહીં. તેથી કાનૂન સ્પષ્ટ છે કે સંહિતાની અન્ય જોગવાઈઓ હેઠળ રહેલી મનાઈને કારણે જે કરી શકાય તેમ નથી, તે કરવા માટે અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકાય નહીં. અદાલત પોતાની જ નિર્ણયનો અંતર્નિહિત સત્તાના કથિત ઉપયોગના આધારે પુનર્વિચાર કરવા સક્ષમ નથી. અમને જણાય છે કે આ કેસમાં આક્ષેપિત હુકમ, હકીકતમાં, એ જ સામગ્રીનું પુનર્મૂલવણી કરીને પૂર્વવર્તી હુકમનો પુનર્વિચાર કરતો હુકમ છે. એવું કરીને

હાઈકોર્ટે ગંભીર ભૂલ કરી છે. ગુણદોષના આધારે પણ, તે તબક્કે કાર્યવાહી રદ કરવા માટે કોઈ પ્રબળ કારણો અમને મળતા નથી.]

૨૭. ધર્મપાલ અને અન્ય વિ. રામશ્રી (સ્મટી.) અને અન્ય, ૧૯૯૩ ક્રિ. લો જ. ૧૦૪૯ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું :—

[".....હવે આ સુસ્થાપિત થઈ ગયું છે કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ એવી સત્તાઓનો પ્રયોગ કરવા માટે કરી શકાતો નથી, જેઓનો પ્રયોગ સંહિતાએ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિબંધિત કર્યો છે....."]

૨૮. અરુણ શંકર શુક્લા વિ./સ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્યગણ. એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ એસ.સી. ૨૫૫૪ માં, આ અદાલતની બે—ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :—

....આ સત્ય છે કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ, વડી અદાલતને સંહિતા હેઠળના કોઈપણ હુકમને અમલમાં મૂકવા માટે અથવા કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે અથવા અન્યથા ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા માટે જરૂરી હોય તેવા આદેશો કરવાની અંતર્નિહિત સત્તાઓ છે. પરંતુ "કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ" અથવા "ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા" જેવા પ્રયોગો વડી અદાલતને અપરિમિત અધિકારક્ષેત્ર આપતા નથી અને કાયદાની પ્રક્રિયાના કથિત દુરુપયોગ અથવા ન્યાયના હિતોની સુરક્ષા ફક્ત કાયદા અનુસાર, જેમાં પ્રક્રિયાત્મક કાયદો પણ સમાવેશ પામે છે, તે મુજબ જ

થઈ શકે છે અને અન્યથા નહીં. વધુમાં, અંતર્નિહિત સત્તાઓ અસાધારણ સત્તાઓના સ્વરૂપની છે, જેનો ઉપયોગ સંહિતાની કલમ ૪૮૨માં દર્શાવેલ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે મર્યાદિત રીતે તેવા કેસોમાં જ કરવો જોઈએ જ્યાં તે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે વડી અદાલતને સત્તા આપતી કોઈ સ્પષ્ટ જોગવાઈ ન હોય. આ લગભગ સ્થિર થયેલું છે કે જ્યાં કોઈ મુદ્દો સંહિતાની વિશિષ્ટ જોગવાઈઓ હેઠળ આવરી લેવાયેલો હોય અથવા જ્યાં આવી સત્તાનો ઉપયોગ સંહિતાની કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈનું ઉદ્ધંધન કરતો હોય, ત્યાં અંતર્નિહિત સત્તાનો આશ્રય લેવો નહીં. હાલના કેસમાં, હાઈકોર્ટે તે પ્રક્રિયાત્મક કાયદાને અવગણ્યો, જે દોષિત ઠરાવાયેલ આરોપીને ગુનામાં થયેલી દોષિત ઠરાવણી વિરુદ્ધ કાયદેસરની અપીલ દાખલ કરવાની સત્તા આપતો હતો. હાઈકોર્ટે અનાવશ્યક તબક્કે હસ્તક્ષેપ કર્યો છે અને વિચારણાના અત્યંત નિર્ણાયક તબક્કે ન્યાયની પ્રક્રિયાને ઢીલી પાડી છે.

૨૯. જી. સાગર સુરી અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૩૬ માં, અદાલત વડી અદાલતના તે હુકમ અંગે વિચારણા કરી રહી હતી, જેના દ્વારા ગાઝિયાબાદના મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૦૬ અને ૪૨૦ હેઠળ બાકી રહેલી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા માટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. અહેવાલના પરિચ્છેદ ૮ (પૃ. ૬૪૩) માં, અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:—

["૮. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અધિકારિતા બહુ જ સાવચેતીથી વાપરવાની હોય છે. પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતાં હાઇકોર્ટે મામલાની માત્ર ઉપરી રીતે તપાસ કરવી નથી. એ જોવાનું રહે છે કે જે બાબત મૂળભૂત રીતે દિવાણી સ્વરૂપની છે, તેને શું ફોજદારી ગુનાનું આવરણ અપાયું છે કે કેમ. ફોજદારી કાર્યવાહી કાયદામાં ઉપલબ્ધ અન્ય ઉપાયોનો ટૂંકો માર્ગ નથી. પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં ફોજદારી અદાલતે અત્યંત સાવચેતી વાપરવી જરૂરી છે. આરોપી માટે આ ગંભીર બાબત છે. આ અદાલતે કેટલાક સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કર્યા છે, જેના આધારે હાઇકોર્ટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાની અધિકારિતા વાપરવાની હોય છે. આ કલમ હેઠળની અધિકારિતા કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનું દુરુપયોગ રોકવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે વાપરવાની હોય છે."]

૩૦. આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠે સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક વિ. એમ. દેવેનદ્રપ્પા અને અન્ય (૨૦૦૨) ૩ એસ.સી.સી. ૮૯ માં અગાઉના નિર્ણયોમાં જે જણાવાયું છે તેનું પુનઃઉદ્દેખ કરતાં કહ્યું હતું કે કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતને કોઈ નવી સત્તાઓ આપતી નથી; તે તો માત્ર એવી સહજ સત્તાને જ જાળવી રાખે છે, જે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાના પ્રારંભ પહેલાં અદાલત પાસે હતી. ત્યારબાદ અદાલતે અહેવાલના પરિચ્છેદ ૬ (પૃષ્ઠ ૯૪) માં વડી અદાલત દ્વારા સહજ સત્તાના પ્રયોગ વિશે નીચે મુજબ સમજાવ્યું હતું :-

["૬. તે ત્રણ પરિસ્થિતિઓનું પ્રતિપાદન કરે છે, જેઓમાં સહજ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકાય, અર્થાત્, (૧) સંહિતા હેઠળના હુકમને અસરકારક બનાવવા માટે, (૨) અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે, અને (૩) અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સુરક્ષિત કરવા માટે. સહજ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગને નિયંત્રિત કરે એવો કોઈ અચળ નિયમ નિર્ધારિત કરવો ન તો શક્ય છે અને ન તો વાંછનીય છે. પ્રક્રિયા સંબંધિત કોઈપણ વિધાનકારી કાનૂની જોગવાઈ, સંભવિત રીતે ઉદ્ભવ શકે તેવા બધા જ કેસો માટે ઉપાય કરી શકતી નથી. તેથી, અદાલતોને કાયદાની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓથી અલગ એવા સહજ અધિકારો પ્રાપ્ત હોય છે, જે કાયદા દ્વારા તેમના પર સોંપવામાં આવેલ કાર્યો અને ફરજોનું યથાવત્ નિર્વહન કરવા માટે આવશ્યક હોય છે. આ જ તે સિદ્ધાંત છે, જેને આ કલમમાં અભિવ્યક્તિ મળે છે, જે માત્ર વડી અદાલતોના સહજ અધિકારોને માન્યતા આપે છે અને જાળવી રાખે છે. દરેક અદાલત, ભલે તે દીવાની હોય કે ફોજદારી, કોઈ સ્પષ્ટ જોગવાઈના અભાવે, પોતાની રચનામાં સહજરૂપે એવા તમામ અધિકારો ધરાવે છે, જે ન્યાયના વહીવટ દરમિયાન યોગ્ય કાર્ય કરવા અને અન્યાયને દૂર કરવા માટે, "ક્વાન્ડો લેક્સ અલિક્વિડ અલિકુઈ કોન્સેડિટ, કોન્સેડેરે વિડેટુર એટ ઇડ સિને ક્વો રેસ ઇપ્સે એસે નોન પોટેસ્ટ" ના સિદ્ધાંત પર આવશ્યક હોય છે (જ્યારે કાયદો કોઈ વ્યક્તિને કંઈક આપે છે, ત્યારે તે તેને તે બધું પણ આપે છે, જેના વિના તે વસ્તુનું અસ્તિત્વ રહી શકતું નથી). આ કલમ હેઠળના અધિકારોનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અદાલત અપીલની અથવા પુનર્વિચારણાની અદાલત તરીકે કાર્ય કરતી નથી. આ કલમ હેઠળનું

સહજ અધિકારક્ષેત્ર, ભલે વ્યાપક હોય, તો પણ તેનો ઉપયોગ મર્યાદિત રીતે, સાવચેતીપૂર્વક અને તકેદારી સાથે જ કરવો જોઈએ અને ત્યારે જ કરવો જોઈએ, જ્યારે એવો ઉપયોગ આ કલમમાં જ વિશિષ્ટ રીતે નિર્ધારિત કસોટીઓથી સમર્થિત થતો હોય. તેનો ઉપયોગ એક્સ ડેનિટો જસ્ટિશિયે રૂપે, વાસ્તવિક અને સાર્થક ન્યાય કરવા માટે થવો જોઈએ, જેના વહીવટ માટે જ અદાલતો અસ્તિત્વમાં છે. અદાલતની સત્તા ન્યાયની પ્રગતિ માટે અસ્તિત્વમાં છે અને જો તે સત્તાનો દુરુપયોગ કરીને અન્યાય સર્જવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો અદાલતને તે દુરુપયોગ અટકાવવાનો અધિકાર છે. જે કોઈ કાર્યવાહીનું પરિણામ અન્યાયમાં આવે અને ન્યાયના પ્રોત્સાહનને રોકે, તેવી કાર્યવાહીને મંજૂરી આપવી અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ ગણાશે. આવા અધિકારોના ઉપયોગમાં, જો અદાલત એવું નિષ્કર્ષે કે કોઈ કાર્યવાહીનો પ્રારંભ/ચાલુ રાખવું અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ બને છે, અથવા એવી કાર્યવાહી રદ કરવાથી અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ થાય, તો અદાલત એવી કોઈપણ કાર્યવાહી રદ કરવા યોગ્ય ગણાશે....."]

અદાલતે વધુમાં પરિષેદ ૯ (પૃ. ૯૬) માં આ રીતે જણાવ્યું :-

["૯. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતને પ્રાપ્ત સત્તાઓ અત્યંત વિશાળ છે અને સત્તાની આ પૂર્ણ વ્યાપકતા તેના ઉપયોગમાં મહાન સાવચેતીની માંગ કરે છે. અદાલતે સાવચેતી રાખવી જોઈએ કે આ સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે તેનો નિર્ણય સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર આધારિત હોય.

આંતરિક સત્તાનો ઉપયોગ યોગ્ય ફરિયાદ પક્ષને દબાવી દેવા માટે કરવો ન જોઈએ. વડી અદાલત રાજ્યની સર્વોચ્ચ અદાલત હોવાથી, જ્યાં સમગ્ર હકીકતો અપૂર્ણ અને અસ્પષ્ટ હોય, ખાસ કરીને જ્યારે પુરાવા એકત્રિત કરવામાં આવ્યા ન હોય અને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા ન હોય, અને સંકળાયેલા મુદ્દાઓ હકીકતી હોય કે કાનૂની, ગંભીર સ્વરૂપના હોય અને પૂરતી સામગ્રી વિના તેમને તેમના સાચા પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવી શક્ય ન હોય, એવા કેસમાં સામાન્ય રીતે પ્રથમદષ્ટિયાનો નિર્ણય આપવાથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ. નિશ્ચિતપણે, એવા કેસોના સંદર્ભમાં કે જેમાં વડી અદાલત કોઈપણ તબક્કે કાર્યવાહી રદ કરવાની પોતાની અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરશે, કોઈ કડક અને અચલ નિયમ નિર્ધારિત કરી શકાય નહીં....."]

૩૧. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન વિ. એ. રવિશંકર પ્રસાદ અને અન્યમાં (૨૦૦૯) ૬ એસીસી ૩૫૧, અદાલતે અહેવાલના પરિછેદ ૧૭, ૧૮, ૨૦ અને ૩૯ (પૃષ્ઠો ૩૫૬, ૩૫૭ અને ૩૬૩) માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :-

["૧૭. નિઃસંદેહ, વડી અદાલત પાસે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ સ્વાભાવિક સત્તાઓ રહેલી છે. વડી અદાલતની આ સ્વાભાવિક સત્તાઓ વાસ્તવિક અને સારભૂત ન્યાય કરવા માટે, જેના વ્યવસ્થાપન માટે જ તેનું અસ્તિત્વ છે, અથવા અદાલતી પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે, ન્યાયના ઋણરૂપ ફરજના નિર્વહ માટે અમલમાં લાવવા માટે નિર્ધારિત છે. ૧૮.

આ અદાલતે વારંવાર નિરીક્ષણ કર્યું છે કે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અસાધારણ સત્તાનો ઉપયોગ મર્યાદિત રીતે અને અત્યંત કાળજી તથા સાવચેતી સાથે કરવો જોઈએ. જ્યારે અન્યાય રોકવા માટે આ સત્તાનો ઉપયોગ કરવો અનિવાર્ય હોય ત્યારે અદાલત આ સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં વાજબી ગણાશે. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો સ્વભાવ અને વ્યાપ સમજવા માટે નિર્ધારિત થયેલ કેસોના સિદ્ધાંતનું પુનરાવર્તન કરવું જરૂરી બન્યું છે. ૨૦. નીચેના કેસોનો ઉદ્દેખ દર્શાવશે કે અદાલતોએ સતત એવો અભિપ્રાય અપનાવ્યો છે કે અન્યાય અટકાવવા અને ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે જ તેઓએ અદાલતની અસાધારણ સત્તાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અમે મોટાભાગે અંગ્રેજી ન્યાયશાસ્ત્રમાંથી સ્વાભાવિક સત્તાઓ સંબંધિત જોગવાઈઓ વારસામાં પ્રાપ્ત કરી છે; તેથી અંગ્રેજ અદાલતો દ્વારા નિર્ધારિત સિદ્ધાંતો આપણા માટે સંબંધિત રહેશે. સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવે છે કે ક્રાઉન અદાલત પાસે પોતાની પ્રક્રિયાને દુરુપયોગથી સુરક્ષિત રાખવાની સ્વાભાવિક સત્તા છે. અંગ્રેજ અદાલતોએ પણ એ જ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે સ્વાભાવિક સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો છે."]

[૩૯. આ તમામ ચુકાદાઓના સાવચેત વિશ્લેષણથી સ્પષ્ટપણે પ્રકાશમાં આવે છે કે અંતર્નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ સંપૂર્ણપણે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત રહેશે. સંહિતામાં અંતર્નિહિત સત્તાઓનો

સમાવેશ કરવાનો હેતુ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવાનો અથવા ન્યાયના હેતુઓ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.]

૩૨. દેવેન્દ્ર અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૯) ૭ એસ.સી.સી. ૪૯૫ માં, શુદ્ધ નાગરિક વિવાદ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૨૦, ૪૬૭, ૪૬૮ અને ૪૬૯ હેઠળની ફોજદારી કાર્યવાહીનો વિષય બની શકે કે નહીં તે પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં, આ અદાલતની બે-ન્યાયાધીશોની પીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે, જો પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં કરાયેલા આક્ષેપો, તેમને તેમનાં મુખમૂલ્યે સ્વીકારી અને સમગ્રરૂપે સાચા માનવામાં આવે તો પણ, કોઈ ગુનો બનતો દર્શાવતા ન હોય, તો વડી અદાલત સામાન્ય રીતે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાનું અધિકારક્ષેત્ર વાપરે.

૩૩. સુશીલ સૂરી વિ./સે. કેન્દ્રીય તપાસ બ્યુરો અને અન્ય એક (૨૦૧૧) ૫ એસ.સી.સી. ૭૦૮ માં, અદાલતે વડી અદાલતના સ્વાભાવિક અધિકારક્ષેત્રના વ્યાપ અને પરિમાણનો વિચાર કર્યો હતો અને અહેવાલના ફકરા ૧૬ (પૃષ્ઠ ૭૧૫) માં નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા :—

["૧૬. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ પોતે જ ત્રણ પરિસ્થિતિઓનું પ્રતિપાદન કરે છે, જેના અંતર્ગત વડી અદાલત તેની અંતર્નિહિત અધિકારિતા નો ઉપયોગ કરી શકે, એટલે કે, (૧) દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળના હુકમને અમલમાં મૂકવા માટે; (૨) અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે; અને (૩) અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સુનિશ્ચિત કરવા માટે. એ સુસ્થાપિત છે કે ઉક્ત

જોગવાઈ હેઠળ વડી અદાલતને પ્રાપ્ત સત્તા અત્યંત વ્યાપક હોવા છતાં તે અમર્યાદિત નથી. તેનો ઉપયોગ મર્યાદિત પ્રમાણમાં, સાવધાનીપૂર્વક અને તકેદારીથી, એક્સ ડેબિટો જસ્ટિશિયે, વાસ્તવિક અને સારભૂત ન્યાય કરવા માટે જ થવો જોઈએ, જેના માટે જ અદાલત અસ્તિત્વમાં છે. તેમ છતાં, એવો કોઈ અચળ નિયમ નિર્ધારિત કરવો ન તો શક્ય છે અને ન તો વાંછનીય છે, જે અદાલતની અંતર્નિહિત અધિકારિતાના ઉપયોગને નિયંત્રિત કરે. છતાં, અનેક પ્રકરણોમાં, આ અદાલતે કેટલીક વ્યાપક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કર્યા છે, જેને દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખી શકાય. જો કે એ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે અંતર્નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ દરેક પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત રહેશે, પરંતુ આ વિષયક તમામ નિર્ણયોમાંથી પસાર થતો સામાન્ય સૂત્ર એ છે કે જ્યાં ફરિયાદ અથવા ચાર્જશીટમાં કરાયેલા આક્ષેપો, જે પ્રકરણ અનુસાર લાગુ પડે, તેમને તેમના મુખમૂલ્યે સ્વીકારી અને સંપૂર્ણપણે સાચા માની લેવાય ત્યારે પણ તેઓ આક્ષેપિત ગુનાનું રચન કરતા ન હોય, ત્યાં અદાલત તેની અંતર્નિહિત અધિકારિતાનો આશ્રય લેવા માટે યુક્તિસંગત ગણાશે."]

૩૪. બી.એસ. જોશી૧, નિખિલ મર્યન્ટ અને મનોજ શર્મા સિવાય, આ સર્વોચ્ચ અદાલતના અન્ય નિર્ણયો પણ છે જેમાં સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સ્વાભાવિક સત્તા સામે કલમ ૩૨૦ના વ્યાપ અંગે વિચારણા માટે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે.

૩૫. મદન મોહન એબોટ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ (૨૦૦૮) ૪ એસસીસી ૫૮૨ માં, ફરિયાદી અને આરોપી વચ્ચે થયેલા સમાધાનના કારણે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૯, ૪૦૬, ૪૦૯, ૪૧૮, ૫૦૬/૩૪ હેઠળ અપીલકર્તા વિરુદ્ધ નોંધાયેલી એફ.આઈ.આર. રદ કરવાની ના પાડતા વડી અદાલતના હુકમમાંથી ઉપજી આવેલી આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષની અપીલમાં, અહેવાલના પરિચ્છેદ ૫ અને ૬ (પાનું ૫૮૪) માં, અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :—

[“૫. આ સમાધાનના આધારે જ કાર્યવાહી રદ કરવા માટે વડી અદાલતમાં અરજી કરવામાં આવી હતી, જેને આક્ષેપિત હુકમ દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી છે. એફ.આઈ.આર. તથા રેકૉર્ડ પર ઉપલબ્ધ અન્ય દસ્તાવેજોના વાંચન પરથી અમે નોંધીએ છીએ કે વિવાદ સંપૂર્ણપણે સ્પર્ધારત બે પક્ષકારો વચ્ચેનો વ્યક્તિગત સ્વરૂપનો હતો અને તે તેમના વચ્ચે થયેલા વ્યાપક વ્યાવસાયિક વ્યવહારોમાંથી ઊભો થયો હતો, તથા આરોપી વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા આક્ષેપોની પ્રકૃતિમાં જાહેર નીતિનો કોઈપણ રીતે સમાવેશ થતો નહોતો. તેથી, સમાધાનના પ્રકાશમાં અને એ હકીકતના પ્રકાશમાં પણ કે ફરિયાદીનું ૧૧-૧-૨૦૦૪ના રોજ અવસાન થયું છે, કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખવાથી કોઈ ઉપયોગી હેતુ સિદ્ધ થવાનો નથી, અને તેથી દોષિત ઠરાવવાનો કોઈ સંભવિત આધાર રહેતો નથી.]

[૬. અમારે ભારપૂર્વક ઉદ્દેખ કરવો જરૂરી છે કે, સંભવતઃ તે સલાહકારક છે કે જે વિવાદોમાં સંકળાયેલ પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે વ્યક્તિગત સ્વરૂપનો હોય, તેમાં અદાલતે સામાન્ય રીતે સમાધાનની શરતોને ફોજદારી કાર્યવાહી દરમિયાન પણ સ્વીકારી લેવી જોઈએ, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષના હિતમાં કોઈ પરિણામ આવવાની શક્યતા જ ન હોય એવી સ્થિતિમાં મામલો જીવંત રાખવો એવી વૈભવી બાબત છે જે અદાલતો, જેમના ઉપર પહેલેથી જ અતિશય ભાર છે, સહન કરી શકતી નથી, અને આ રીતે બચેલો સમય વધુ અસરકારક અને અર્થસભર વાદવિવાદોના નિરાકરણમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. આ બાબત અંગેનો આ એક સામાન્ય બુદ્ધિ આધારિત અભિગમ છે, જે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓના આધાર પર નિર્મિત છે અને કાયદાની તકનિકી જટિલતાઓથી રહિત છે."]

૩૬. ઈશ્વર સિંહ વિ./એસ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય (૨૦૦૮) ૧૫ એસ.સી.સી. ૬૬૭ માં, અદાલત એવા મામલા સાથે સંબંધિત હતી જેમાં આરોપી-અપીલકર્તાને એડિશનલ સેશન્સ જજ દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ દંડનીય ગુનામાં દોષિત ઠરાવી સજા કરવામાં આવી હતી. હાઈકોર્ટે ચુકાદા અને દોષિત ઠરાવ સામેની અપીલ ફગાવી દીધી હતી. વિશેષ અનુમતિ દ્વારા થયેલી અપીલમાં, ઈજગ્રસ્ત-ફરિયાદીને પક્ષકાર તરીકે જોડવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો, કારણ કે અપીલકર્તાના વકીલ દ્વારા જણાવાયું હતું કે આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કાર્યવાહી બાકી હોય તે દરમિયાન, એક તરફ આરોપી અને બીજી તરફ ફરિયાદી-પીડિત વચ્ચે પરસ્પર સમાધાન થયું છે. અપીલકર્તા

તરફથી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા સમાધાનના આધારે અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવે. અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૨ (પૃષ્ઠ ૬૭૦) માં, અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:—

[“૧૨. હવે, એનું ખંડન કરી શકાય તેમ નથી કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો સમાધેય ગુનો નથી. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૨૦ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જો કોઈ ગુનો આ સંહિતા હેઠળ સમાધેય ન હોય તો તેનું સમાધાન કરવામાં આવશે નહીં. તેમ છતાં, આવા મુદ્દાઓનો વિચાર કરતી વખતે, પક્ષકારો વચ્ચે થયેલ સમાધાન બાબતે સજામાં ઘટાડો કરવાનો હેતુસર આ અદાલત સંબંધિત અને મહત્વપૂર્ણ પરિબલનો વિચાર કરી શકે છે.”]

૩૭. અદાલતે જેઠા રામ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય (૨૦૦૬) ૯ એસ.સી.સી. ૨૫૫, મુરુગેસન વિ. ગણપતિ વેલાર (૨૦૦૧) ૧૦ એસ.સી.સી. ૫૦૪, ઈશ્વરલાલ વિ. એમ.પી. રાજ્ય (૨૦૦૮) ૧૫ એસ.સી.સી. ૬૭૧, અને મહેશ ચંદ અને અન્ય એક વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય ૧૯૯૦ (સપ્લિ.) એસ.સી.સી. ૬૮૧ માં આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયોનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૩ (પૃષ્ઠ ૬૭૦) માં નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું :—

[“૧૩. જેઠા રામ વિ./ રાજ્ય ઓફ રાજસ્થાન, મુરુગેસન વિ./ ગણપતિ વેલાર અને ઈશ્વરલાલ વિ./ રાજ્ય ઓફ એમ. પી. માં આ અદાલતે, પક્ષકારો વચ્ચેના સમાધાનની હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, અપીલકર્તા-આરોપી પર

ફરમાવેલ સજાને પહેલેથી ભોગવેલી સજા જેટલી સુધી ઘટાડેલી હતી, યદ્યપિ ગુનાઓ સમાધેય નહોતા. પરંતુ એ પણ જણાવાયું હતું કે મહેશ ચંદ વિ./ રાજ્ય ઑફ રાજસ્થાન માં એવો ગુનો સમાધાન દ્વારા સમાપ્ત કરવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો."]

પછી, પરિચ્છેદ ૧૪ અને ૧૫ (પૃષ્ઠ ૬૭૦) માં અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :-

["૧૪. અમારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, સંહિતા હેઠળ સમાધેય ન હોય એવા ગુનામાં, વૈધાનિક જોગવાઈઓની અવગણના કરીને અને તેને બાજુએ રાખીને, સમાધાનનો હુકમ કરવો યોગ્ય નહીં ગણાય. જોકે, અમારા ચુકાદા મુજબ, અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલની મર્યાદિત રજૂઆત વિચારણા લાયક છે કે મૂળભૂત સજા ફરમાવતી વખતે, પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા સમાધાનનું તથ્ય નિશ્ચિતરૂપે એક સંબંધિત પરિસ્થિતિ છે, જેને અદાલત ધ્યાનમાં રાખી શકે છે"]

[૧૫. હાલના કેસમાં, ઘટના પંદર વર્ષથી પણ વધુ પહેલાં બની હતી; પક્ષકારો એક જ ગામમાં રહે છે અને તેઓ પરસ્પર સગા પણ છે. ગુનાનું કૃત્ય કરવામાં આવ્યું ત્યારે અપીલકર્તાની ઉંમર અંદાજે ૨૦ વર્ષ હતી. તે તેનો પ્રથમ ગુનો હતો. દોષિત ઠરાવ્યા પછી, અરજદારને કસ્ટડીમાં લેવામાં આવ્યો હતો. વડી અદાલતમાં અપીલ બાકી રહેતી વખતે, તેને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ વડી અદાલતના નિર્ણય પછી તેણે ફરીથી આત્મસમર્પણ કર્યું અને હાલમાં તે જેલમાં છે. જોકે તેણે જામીન માટે અરજી કરી હતી, તે પ્રાર્થના

મંજૂર કરવામાં આવી નહોતી અને તેને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો નહોતો. તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના સમસ્ત પરિપ્રેક્ષ્યને ધ્યાનમાં લેતાં, અમારા મત અનુસાર, જો અપીલકર્તા (આરોપી ૧) ને ફટકારવામાં આવેલ કારાવાસની સજા તેણે પહેલેથી ભોગવેલ અવધિ સુધી ઘટાડવામાં આવે, તો ન્યાયના હિતો પૂર્ણ થશે.]

૩૮. ૩મી ધાર (શ્રીમતી) વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૯) ૬ એસ.સી.સી. ૩૬૪ માં, અદાલત સંહિતાની કલમ ૩૨૦ ની લાગુ પડતાની બાબતે વિચારણા કરી રહી હતી, જ્યાં આરોપી વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૦-બી/૪૨૦/૪૬૭/૪૬૮/૪૭૧ હેઠળના ગુનાઓના આચરણ માટે કાર્યવાહી ચલાવવામાં આવી રહી હતી, અને સાથે બેંકના અધિકારીઓ વિરુદ્ધ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૧૩(૨) સાથે વંચાતી કલમ ૧૩(૧)(ડી) હેઠળ કાર્યવાહી ચાલી રહી હતી. આરોપીએ દેવાની વસૂલાત સંબંધિત વિવાદમાં દેવા વસૂલાત ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ બેંક સાથે થયેલ સમાધાન મુજબ સંપૂર્ણ બાકી રકમ ચૂકવી દીધી હતી. આરોપીએ પોતાની મુક્તિ માટે આ આધારો પર પ્રાર્થના કરી હતી કે (૧) તેના અને બેંક વચ્ચે થયેલ સમાધાનને ધ્યાનમાં લેતાં, તેના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે કોઈ કેસ બનતો નથી; (૨) રકમ પહેલેથી જ ચૂકવાઈ ગઈ હોવાથી અને હકદસ્તાવેજો પરત આપવામાં આવ્યા હોવાથી, સમાધાનના આધારે ફોજદારી કાર્યવાહી બંધ કરવામાં આવવી જોઈએ; અને (૩) પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ સંપૂર્ણપણે

દીવાણી સ્વરૂપનો હતો અને તેણે કોઈ દસ્તાવેજ બનાવટી બનાવ્યો નહોતો કે કોઈ રીતે બેંક સાથે છેતરપિંડી કરી નહોતી, અને તેથી તેના વિરુદ્ધ આરોપો ઘડી શકાય તેમ ન હતા. સી.બી.આઈ.એ મુક્તિ માટેની અરજીનો આ આધારે વિરોધ કર્યો કે બેંકને માત્ર પરતફેર કરવાથી આરોપી ફોજદારી કાર્યવાહીમાંથી નિર્દોષ થતી નથી. આ અદાલતની દ્વિ-ન્યાયાધીશોની પીઠે સંહિતાની કલમ ૩૨૦ તથા આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયોમાં સી.બી.આઈ. વિ. ડન્કન્સ એગ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ (૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૫૯૧, હરિયાણા રાજ્ય વિ. ભજનલાલ ૧૯૯૨ સપ્લી. (૧) એસ.સી.સી. ૩૩૫, બિહાર રાજ્ય વિ. પી. પી. શર્મા ૧૯૯૨ સપ્લી. (૧) એસ.સી.સી. ૨૨૨, જનતા દળ વિ. એચ. એસ. ચૌધરી (૧૯૯૨) ૪ એસ.સી.સી. ૩૦૫ અને નિખિલ મર્યન્ટ ૨, જેણે બી.એસ. જોશી ૧ ના નિર્ણયનું અનુસરણ કર્યું હતું, તેનો ઉલ્લેખ કર્યો અને ત્યારબાદ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ અને સંહિતાની કલમ ૪૮૨ ના સંદર્ભમાં આરોપી વિરુદ્ધ ઘડાયેલા આરોપો રદ કરવા ઇનકાર કરતાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું :-

૨૪. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ અદાલતનો અધિકારક્ષેત્ર વિવાદાસ્પદ નથી. તેમ છતાં, આવી સત્તાનો ઉપયોગ દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળના પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં વડી અદાલત, અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ અનુસાર આ અદાલત, સમાજ વિરુદ્ધના ગુનાને આવરી લેતા કેસને રદ કરવાનો નિર્દેશ આપશે નહીં, ખાસ કરીને ત્યારે

જ્યારે માનનીય વિશેષ ન્યાયાધીશ તેમજ હાઇકોર્ટે પણ એવું નિષ્કર્ષ નોંધ્યું હોય કે અહીંના અપીલકર્તા વિરુદ્ધ આરોપ ઘડવા માટે પ્રથમદ્રષ્ટિએ કેસ બન્યો છે.

૩૯. શિજી ઉર્ફે પપ્પુ અને અન્ય વિ. રાધિકા અને અન્ય એક (૨૦૧૧) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૦૫ માં આ અદાલતે એવી બાબતમાં વડી અદાલત દ્વારા કલમ ૪૮૨ હેઠળ રહેલી સ્વાભાવિક સત્તાના ઉપયોગ અંગે વિચાર કર્યો હતો, જેમાં ગુનો સમાધેય ન હતો, કારણ કે આરોપી અગાઉથી જ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૫૪ અને ૩૯૪ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓના આચરણમાં સંડોવાયેલો હતો. હાઇકોર્ટે આ પ્રાર્થના એ આધારે નામંજૂર કરી હતી કે જે ગુનાઓ માટે અપીલકર્તાઓ સામે આરોપ મૂકવામાં આવ્યા હતા તે ‘વ્યક્તિગત સ્વરૂપના’ નથી, જેથી ફરીયાદી અને અપીલકર્તાઓ વચ્ચે થયેલા સમાધાનના આધારે ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાનું ન્યાયસંગત ઠરે. આ અદાલતે આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયો, સંહિતાની કલમો ૩૨૦ અને ૩૯૪ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓનો વિચાર કરી અને અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૭, ૧૮ અને ૧૯ (પૃષ્ઠ ૭૧૨ અને ૭૧૩) માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :-

[“૧૭. માત્ર એટલા માટે કે કોઈ ગુનો દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળ સમાધેય નથી, તે એકમાત્ર કારણથી જ હાઇકોર્ટે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવાથી ઇનકાર કરવો જોઈએ એવું સ્પષ્ટ નથી. અમારા મત અનુસાર, જ્યાં આરોપી વિરુદ્ધ દોષિત ઠરાવ નોંધાવવાની કોઈ શક્યતા નથી અને નીચલી અદાલતની સમગ્ર કાર્યવાહી

નિષ્ફળતાપૂર્ણ કસરત બનવાની નિર્ધારિત છે, એવા કેસોમાં આ સત્તાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. એક તરફ નીચલી અદાલત સમક્ષ અથવા અપીલમાં પક્ષકારો દ્વારા ગુનાઓના સમાધાન અને બીજી તરફ વડી અદાલત દ્વારા દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તાના ઉપયોગ વચ્ચે એક સૂક્ષ્મ ભેદ છે. જ્યારે કોઈ અદાલત આરોપીનો વિચારણો ચલાવતી હોય અથવા દોષિત ઠરાવ વિરુદ્ધની અપીલ સાંભળતી હોય, ત્યારે જ્યાં દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળ ગુનાઓ સમાધેય ન હોય એવા કેસોમાં પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા સમાધાનના આધારે ગુનાનું સમાધાન કરવાની પરવાનગી આપવાની તેને સત્તા ન હોઈ શકે, ત્યારે પણ વડી અદાલત એવા કેસોમાં પણ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી રદ કરી શકે છે જ્યાં આરોપી સામે જે ગુનાઓનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે તે અસાધેય હોય. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સ્વભાવસિદ્ધ સત્તાઓ આ હેતુ માટે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૨૦ દ્વારા નિયંત્રિત થતી નથી.]

[૧૮. આવું કહી દીધા પછી, અમારે તાત્કાલિક એ ઉમેરવું જરૂરી છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાની પૂર્ણ વ્યાપકતા સ્વયં વડી અદાલત પર એ જ સત્તાનો અત્યંત કાળજી અને સાવચેતીપૂર્વક ઉપયોગ કરવાનો ફરજિયાત બોજો મૂકે છે. સત્તાની વ્યાપ્તિ અને સ્વરૂપ પોતે જ એ માંગ કરે છે કે તેનો ઉપયોગ મર્યાદિત રીતે અને માત્ર એવા કેસોમાં જ થવો જોઈએ, જેમાં વડી અદાલત નોંધવાનાં કારણોસર સ્પષ્ટ મત ધરાવતી હોય કે ફરિયાદ પક્ષની

કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ સિવાય કશું જ નથી. કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કયા કયા સંજોગોમાં યોગ્ય ગણાય તે પરિસ્થિતિઓની યાદી આપવી અમારા માટે ન તો આવશ્યક છે અને ન તો યોગ્ય છે. અમારે માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે થવો જોઈએ અને માત્ર એવા કેસોમાં જ થવો જોઈએ, જેમાં આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરવાની ના પાડવાથી કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ સર્જાઈ શકે. જો વડી અદાલતને પુરાવાની મૂલવણી કરવા માટે કહેવામાં આવે, તો હસ્તક્ષેપ નકારવામાં તે યોગ્ય ઠરી શકે, કારણ કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અરજિ પર વિચાર કરતી વખતે તે અપીલી અદાલતની ભૂમિકા સ્વીકારી શકતી નથી. ઉપરોક્ત બાબતને આધિન રહીને, હાઈકોર્ટે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર વિચાર કરીને નક્કી કરવું પડશે કે શું એવો યોગ્ય કેસ છે જેમાં અંતર્નિહિત સત્તાઓનો આશ્રય લેવો યોગ્ય બને.]

[૧૯. હાલના પ્રકરણ તરફ આવતાં, અમારો એવો મત છે કે પ્રશ્નમાં આવેલ ઘટના પરસ્પર લાગતા બે પ્લોટ સુધી પહોંચવાના માર્ગ સંબંધિત વિવાદમાંથી ઉપજી હતી. આ લાભ મેળવવાના હેતુસર દિવસદાઢે થયેલી લૂંટનો કેસ નહોતો. આ એવો કેસ હતો, જેનો ઉદ્ભવ પક્ષકારો વચ્ચેના નાગરિક વિવાદમાંથી થયો હતો, અને એવું જણાય છે કે તે વિવાદ તેઓ દ્વારા ઉકેલી દેવામાં આવ્યો છે. તેવી સ્થિતિમાં, જ્યાં ફરિયાદી હવે આક્ષેપોને સમર્થન આપવા તૈયાર નથી અને તે હવે તેણી દ્વારા કોઈ "ગેરસમજ અને ભ્રાંતિ"માંથી ઊભા

થયેલા તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે, ત્યાં ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી નિષ્ફળ કવાયત સાબિત થશે, જે કોઈ હેતુ સિદ્ધ કરશે નહીં. નોંધનીય છે કે ફરિયાદી સાથે નજીકના સંબંધ ધરાવતા કથિત બે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીઓ પણ હવે ફરિયાદ પક્ષના વર્ણનને સમર્થન આપતા રહ્યા નથી. તેથી, કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી માત્ર એક ખાલી ઔપચારિકતા સિવાય કંઈ નથી. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા અને તેનાથી નીચલી અદાલતો દ્વારા થતી નિર્રથક કવાયત રોકવા માટે વડી અદાલત દ્વારા દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨નો યોગ્ય રીતે આશ્રય લેવામાં આવી શક્યો હોત".]

૪૦. અશોક સાદરંગાણી અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ન્યાયમૂર્તિટી. ૨૦૧૨ (૩) એસ.સી. ૪૬૯ માં વિચારાધીન પ્રશ્ન એ હતો કે સંહિતાની જોગવાઈઓ હેઠળ સમાધાનયોગ્ય ન હોય તેવો ગુનો રદ કરી શકાય કે કેમ. તે એવો કેસ હતો જેમાં આરોપી વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૦-બી, ૪૬૫, ૪૬૭, ૪૬૮ અને ૪૭૧ હેઠળ ક્રિમિનલ કેસ નોંધવામાં આવ્યો હતો. આરોપ એવો હતો કે આરોપીઓએ મિલકતના ખોટા દસ્તાવેજો જામીનરૂપે રજૂ કરીને ધિરાણની સુવિધાઓ મેળવી હતી અને માલની વિદેશી સપ્લાય સંબંધિત લેટર્સ ઓફ ક્રેડિટ ખોલીને, હકીકતમાં કોઈ માલ લાવવામાં આવ્યો ન હોવા છતાં, બેંકને વિદેશી સપ્લાયરોના હિતમાં તે લેટર્સ ઓફ ક્રેડિટ પર વાટાઘાટ કરવા પ્રેરિત કરીને તથા રોકડ ધિરાણની સુવિધાઓ

દુરુપયોગ કરીને, એવી સુવિધાઓનો અપ્રામાણિક અને કપટપૂર્ણ રીતે ઉપયોગ કર્યો હતો. અદાલતે આ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયો, જેમાં બી.એસ. જોશી૧, નિખિલ મર્યન્ટ, મનોજ શર્મા૩, શિજી ઉપનામ પપ્પુ (૨૦૧૧) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૦૫, ડંકન્સ એગ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ૨૯, રૂમી ધર (શ્રીમતી)૨૮ અને સુશીલ સુરી૨૧નો સમાવેશ થાય છે, નો વિચાર કર્યો હતો અને અમારી સમક્ષ રહેલા એક કેસમાં કરાયેલ સંદર્ભ હુકમનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો. અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૭, ૧૮, ૧૯ અને ૨૦ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :-

["૧૭. કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓનો, તેમજ ફરિયાદી અને આરોપીએ પોતાના મતભેદોનો નિકાલ કરીને સૌહાર્દપૂર્ણ સમાધાન પર પહોંચ્યા હોય તેવી સ્થિતિમાં ફોજદારી કેસોની ચાલુ રાખવાની બાબતને સંબંધિત કાયદાનો સાવધાનીપૂર્વક વિચાર કર્યા પછી, નિખિલ મર્યન્ટના કેસ અથવા મનોજ શર્માના કેસ (ઉપરોક્ત) માં લેવાયેલા મતો સાથે, અથવા ત્યારબાદ આવેલા અનેક ચુકાદાઓ સાથે, ભિન્ન મત લેવાનો અમને કોઈ કારણ દેખાતો નથી. તેમ છતાં, આ માત્ર સંયોગ નથી કે ઉલ્લેખિત તમામ નિર્ણયો દ્વારા પસાર થતો સુવર્ણ સૂત્ર એવો સંકેત આપે છે કે ફરિયાદી અને આરોપી વચ્ચે સમાધાન થઈ ગયા પછી ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી એ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ ગણાશે અને નિર્રથક ક્વાયત સમાન બનશે, કારણ કે નીચલી અદાલતમાં વિચારણાને લાંબી ખેંચી શકાય અને અંતે એવો નિર્ણય આવી શકે,

જે અન્ય કોઈપણ પક્ષ માટે કોઈ ખાસ પરિણામકારક ન હોય. સુશિલ સુરીના કેસમાં પણ, જેના પર વિધાવંત વધારાના સોલિસિટર જનરલે આધાર રાખ્યો હતો, તે કેસનો નિર્ણય કરનાર વિધાવંત ન્યાયાધીશોએ અન્ય વિવિધ કેસોના નિર્ણયોનો નોંધ લીધો હતો, જેમાં વારંવાર આ બાબત દોહરાવવામાં આવી હતી કે આંતરિક સત્તાઓના પ્રયોગનો પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની સત્તાઓનો પ્રયોગ કરતી વખતે સર્વોચ્ચ અદાલતમાં નિહિત સત્તા અથવા અધિકાર પર કોઈ મર્યાદા છે એવું નથી, પરંતુ આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલતે સાવચેતી રાખવી જરૂરી છે અને દરેક કેસના તથ્યોમાં આવી સત્તાનો મર્યાદિત ઉપયોગ કરવો જોઈએ. વધુમાં, બીએસ જોશીના કેસ, નિખિલ મર્યન્ટના કેસ તથા મનોજ શર્માના કેસ સંબંધે આ અદાલતના નિર્ણયો અંગે, જિયાન સિંહના કેસ (ઉપરોક્ત) માં વિશાળ ખંડપીઠ સમક્ષ મોકલાયેલ પ્રશ્ન એવી પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત છે, જે વર્તમાન કેસથી ભિન્ન છે. ઉપરોક્ત કેસોમાં મુખ્ય પ્રશ્ન એવો હતો કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા ની કલમ ૩૨૦ હેઠળ સમાધેય ન હોય તેવા ગુનાઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા ની કલમ ૪૮૨ હેઠળ રદ કરી શકાય કે નહીં, જ્યારે જિયાન સિંહના કેસમાં અદાલતનું માનવું હતું કે અસંમાધેય ગુનામાં સમાધાન કરવામાં આવી શકતું નથી અને અદાલતોએ સંસદ અથવા કાર્યપાલિકાનું કાર્ય પોતાના હાથમાં લેવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ નહીં. હકીકતમાં, જિયાન સિંહના કેસમાં ઉલ્લેખિત કોઈપણ કેસમાં આ અદાલતે અસંમાધેય ગુનાઓમાં સમાધાન કરવાની પરવાનગી આપી નહોતી. તેના

વિપરીત, ફોજદારી કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખવાની નિર્થકતા સહિત વિવિધ પરિબલોને ધ્યાનમાં લઈને, આ અદાલતે અંતે તે કાર્યવાહી રદ કરી હતી."]

[૧૮. ઉપરોક્ત ઉપરાંત, આ અદાલતના સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન વિ. રવિ શંકર પ્રસાદ અને અન્ય : [(૨૦૦૯) ૬ એસ.સી.સી. ૩૫૧] ના નિર્ણય બાબતે પણ, આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે, અસાધારણ પરિસ્થિતિઓમાં આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી બને ત્યારે, વાસ્તવિક અને સારભૂત ન્યાય કરવા તથા અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે વડી અદાલત ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. એકવાર કોઈ નિર્ધારિત મામલામાં એવી પરિસ્થિતિઓ હોવાનું માનવામાં આવે કે જેનાથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ અથવા અનુચ્છેદો ૩૨ અને ૨૨૬ ની જોગવાઈઓ આકર્ષાય, ત્યારે જેની સતતતા માત્ર અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગ સમાન જ ગણાય એવી કાર્યવાહી રદ કરવા માટે સર્વોચ્ચ અદાલતને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની પોતાની અસાધારણ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવો ખુલ્લો રહે છે. હાલના મામલામાં અરજદારો અને બેંકો વચ્ચેનો વિવાદ સમાધાન પામી ગયેલો હોવાથી, આપણે આ તપાસવું પડે કે ફોજદારી કાર્યવાહીનું સતત ચાલુ રહેવું અંતે કોઈ હકારાત્મક પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યા વિના નિષ્ફળ કસરત સાબિત થઈ શકે કે નહીં.]

[૧૯. જેમ હરભજન સિંહના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સૂચવવામાં આવ્યું હતું, તેમ મોટા ખંડપીઠ સમક્ષ સંદર્ભ બાકી હોવાનો અર્થ એવો થતો નથી કે તે જ

મુદ્દાને સંકળતી બધી અન્ય કાર્યવાહી સંદર્ભમાં નિર્ણય આપવામાં આવે ત્યાં સુધી સ્થગિત જ રહેશે. તેથી, જિયાન સિંહના કેસમાં (ઉપરોક્ત) કરવામાં આવેલ સંદર્ભ અમને વધુ સમય રોકી રાખે તેવી જરૂર નથી. જ્યાં સુધી બારમાં ઉદ્દેખિત નિર્ણયો કોઈ રીતે સુધારવામાં અથવા બદલવામાં આવતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ યથાવત્ પ્રબળ રહે છે.]

[૨૦. હાલના કેસમાં, તથ્યપરિસ્થિતિ નિખિલ મર્યન્ટના મામલા (ઉપરોક્ત) માં રહેલી પરિસ્થિતિથી ભિન્ન છે. નિખિલ મર્યન્ટના મામલામાં આરોપીઓએ સંબંધિત કંપનીની આર્થિક સ્થિતિ વિશે ખોટી રજૂઆત કરીને એવી મર્યાદા સુધી ઋણસુવિધાઓ મેળવવાનો લાભ લીધો હતો, જેનો કંપનીને હક ન હતો; જ્યારે હાલના કેસમાં આક્ષેપ એવો છે કે વિશાળ કાવતરાના એક ભાગરૂપે, એવા વ્યક્તિ પાસેથી લીઝ પર પ્રાપ્ત કરાયેલી મિલ્કત, જેને લીઝ કરાયેલી મિલ્કતો પર કોઈ માલિકીહક ન હતો, તેને મેળવાયેલા ધિરાણ માટે અનુસંગી જામીનગીરી તરીકે રજૂ કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્તથી પરે, મિલ્કતના વાસ્તવિક માલિકે શ્રી કેરસી વી. મહેતા વિરુદ્ધ, જેમણે પોતાને માલિક તથા તેના કુટુંબજનોના પાવર ઓફ એટર્નીધારક તરીકે રજૂ કર્યા હતા, ફોજદારી ફરિયાદ પણ નોંધાવી છે. બી. એસ. જોશીના મામલા તથા નિખિલ મર્યન્ટના મામલામાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયોના ગુણોત્તર સિદ્ધાંત, અથવા તે બાબતે મનોજ શર્માના મામલામાં પણ, રિટ અરજદારોના મામલાને સહાયરૂપ થતો નથી. નિખિલ મર્યન્ટના મામલામાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે મામલાની હકીકતોને

ધ્યાનમાં રાખીને અવલોકન કર્યું હતું કે સંકળાયેલ વિવાદમાં ફોજદારી પાસાઓ સાથે દીવાની વિવાદના સંકેતો હતા. હાલના કેસમાં આવી સ્થિતિ નથી, જ્યાં અરજદારોની ફોજદારી મનશા પર વધુ ભાર છે, જ્યારે બેંકના બાકીદારોના તે દીવાની પાસા પર ઓછો ભાર છે, જેના સંદર્ભમાં સમાધાન કરવામાં આવ્યું હતું.]

અદાલતે બી. એસ. જોશી અને નિખિલ મર્યન્ટને આ નોંધ કરીને ભિન્ન ગણાવ્યાં કે તે કેસોમાં જુદી જુદી તથ્યપરિસ્થિતિનો વ્યવહાર હતો.

૪૧. રાજીવ સક્સેના અને અન્ય વિ. રાજ્ય (એનસિટી ઓફ દિલ્હી) અને અન્ય એક, (૨૦૧૨) ૫ એસસીસી ૬૨૭ માં, આ અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૮૮-એ અને ૪૮૬ તથા કલમ ૩૪ સાથે વંચાતી જોગવાઈઓ હેઠળની ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની વિનંતી સંક્ષિપ્ત હુકમ દ્વારા મંજૂર કરી હતી. એવો અવલોકન કરવામાં આવ્યો હતો કે, કારણ કે પક્ષકારોએ તેમના વિવાદોનું સમાધાન કરી લીધું હતું અને ફરિયાદીએ સહમતિ વ્યક્ત કરી હતી કે ફોજદારી કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખવાની જરૂર નથી, તેથી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી શકાય.

૪૨. જુલાઈ, ૨૦૧૨ માસમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત થયેલા અતિ તાજા ચુકાદામાં, જેરાજપસિંહ દિગ્વિજયસિંહ રાણા વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય, ન્યાયમૂર્તિટી. ૨૦૧૨ (૬) એસ.સી. ૫૦૪માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલત ફરીથી એવી એફ.આઈ.આર. રદ કરવાની બાબતે પ્રશ્ન સાથે સંકળાયેલી હતી, જેમાં ભા.દં.સં.ની કલમો ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧, ૪૨૦ અને ૧૨૦-બી

હેઠળ દંડનીય ગુનાઓનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો. હાઈકોર્ટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ ક્રિમિનલ કેસ રદ કરવા ઇનકાર કર્યો હતો. વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એવો હતો કે, ભા.દં.સં.ની કલમ ૪૨૦ સિવાયના બાકીના તમામ ગુનાઓ સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળ સમાધેય ન હોય તેવા ગુનાઓ હતા, તો શું સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલત દ્વારા અથવા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એફ.આઈ.આર. રદ કરવી શક્ય બને કે નહીં. ખંડપીઠે શિજી ઉપનામ પપ્પુ ૩૩માં આ સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનો વિસ્તૃત વિચાર કર્યો હતો અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨નો આશ્રય લઈને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી હતી. નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :-

["૧૦. ઉપર ઉલ્લેખિત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં, અને કારણ કે સામાવાળા ક્રમાંક ૨ - ફરિયાદીએ આ અદાલત સમક્ષ અપીલ બાકી હોવા દરમિયાન અપીલકર્તા (આરોપી ક્રમાંક ૩) દ્વારા લેવાયેલ વલણ તથા ઉક્ત સોગંદનામામાં દર્શાવેલ સમાધાનની શરતોને ઉજાગર કરતું સોગંદનામું દાખલ કર્યું છે, તે જ અનુરૂપતા લાગુ કરતાં અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ સંપૂર્ણ ન્યાય કરવા માટે, અમે અહીંના અપીલકર્તા (આરોપી ક્રમાંક ૩) સંબંધે જે હદ સુધી લાગુ પડે છે તે હદ સુધી સમાધાનની શરતો સ્વીકારીએ છીએ.]

[૧૧. ઉપરોક્ત બાબતને ધ્યાનમાં લઈને, અમદાવાદ સ્થિત સાણંદ પોલીસ સ્ટેશનમાં ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૭૧, ૪૨૦ અને ૧૨૦-બી હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ માટે નોંધાયેલી વિવાદિત

એફ.આઈ.આર. ક્રમાંક ૪૫/૨૦૧૧ અપીલકર્તા (આરોપી ક્રમાંક ૩) જેટલા હદ સુધી સંબંધિત છે તે હદ સુધી અમે રદ કરીએ છીએ. ઉપર દર્શાવેલ હદ સુધી અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે".]

૪૩. વાય. સુરેશ બાબુ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય (૨૦૦૫) ૧ એસ.સી.સી. ૩૪૭, જેનો નિર્ણય એપ્રિલ ૨૯, ૧૯૮૭ના રોજ કરવામાં આવ્યો હતો, તેમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૨૬ હેઠળના ગુનાનો સમાધાનથી નિકાલ કરવાની મંજૂરી આપી હતી, તેમ છતાં આવી સમાધાનથી નિકાલ કરવાની પરવાનગી સંહિતાની કલમ ૩૨૦ દ્વારા આપવામાં આવી નહોતી. જોકે, રામ લાલ અને અન્ય વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય (૧૯૯૯ ૨ એસ.સી.સી. ૨૧૩) માં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે વાય. સુરેશ બાબુ ૩૭ પ્રતિ નિગમનના અભાવે આપેલ નિર્ણય હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કાયદો જેને અસંમિશ્રણીય ગણાવે છે એવો ગુનો, અદાલતની મંજૂરીથી પણ, કોઈપણ રીતે સમાધાનથી નિકાલ કરી શકાય નહીં.

૪૪. અમારી સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્ન પર પ્રકાશ પાડતાં આ અદાલતના નિર્ણયોનું અવલોકન કર્યા પછી, બે નિર્ણયો, જેમાં એક પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટે આપેલો છે અને બીજો બોમ્બે હાઈકોર્ટે આપેલો છે, નોંધપાત્ર છે.

૪૫. કુલવિંદર સિંહ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ અને અન્ય (૨૦૦૭) ૪ સીટીસી ૭૬૯ મામલામાં પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતની

પાંચ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ, અન્ય બાબતો સાથે, આ પ્રશ્નના નિર્ધારણ માટે મામલો આવ્યો હતો કે શું વડી અદાલતને સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ એવી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની અથવા ગુનાઓના સમાધાનને મંજૂરી આપવાની સત્તા છે કે નહીં, જે મામલાઓ સંહિતાની કલમ ૩૨૦ની જોગવાઈઓ હેઠળ બિન-સમાધાનપાત્ર ગુનાઓ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. પાંચ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ અદાલતના અનેક નિર્ણયોનો, જેમાં મધુ લિમાયે, ભજનલાલ, એલ. મુનિસ્વામી ૧૧, સિમરિબિયા, બી. એસ. જોશી ૧ અને રામલાલ ૩૮ ના નિર્ણયોનો પણ સમાવેશ થાય છે, ઉલ્લેખ કરીને નીચે મુજબના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો ઘડ્યા:-

[“ક. વૈવાહિક વિખવાદમાંથી ઉત્પન્ન થતા કેસો, ભલે કેસને વધુ ગંભીર બનાવવાના હેતુસર અન્ય ગુનાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય.”]

[બ. નજીકના સંબંધીઓ વચ્ચેના મિલ્કત વિવાદોને સંબંધિત એવા કેસો, જે મુખ્યત્વે દીવાની સ્વરૂપના હોય છે અને જેમાં ફોજદારી જવાબદારીનો વાસ્તવિક અથવા વધારેલો પાસો હોય છે. ફોજદારી જવાબદારીનો અંશ હોવા છતાં, સમાધાનથી વધુ સંખ્યામાં લોકોને સ્થાયી શાંતિ અને સૌહાર્દ પ્રાપ્ત થશે.]

[સી. જૂના ભાગીદારો અથવા દીર્ઘ સમયગાળા સુધીના વ્યવહારો ધરાવતા વ્યાપારી સંસ્થાઓ વચ્ચેના વિવાદોના પ્રકરણો, જે મુખ્યત્વે દીવાની સ્વરૂપના હોય છે અને જેને ફોજદારી પરિમાણ આપવામાં આવે છે અથવા પ્રાપ્ત થાય છે,

પરંતુ જેમાં પક્ષકારો મૂળભૂત રીતે તેમના આર્થિક અથવા વેપારી દાવાના નિવારણની માંગ કરી રહ્યા હોય છે.]

[ધારા ૨૭૯, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના નીચે દર્શાવેલ નાના ગુનાઓને પક્ષકારો વચ્ચે થયેલ કાયદેસર સમાધાનના આધારે સમાધેય ગણવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે. તેમ છતાં, વધુ એક એવો ગુનો, જે બિન-સમાધાનપાત્ર જ રહે છે, તે ધારા ૫૦૬ (૨), ભારતીય દંડ સંહિતાનો છે, જે માટે ૭ વર્ષની કેદની સજા નિર્ધારિત છે. ન્યાયિક અનુભવ એવો છે કે ધારા ૫૦૬ ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો ગુનો મોટા ભાગના કેસોમાં મૌખિક જાહેરાત પર આધારિત હોય છે, જેમાં ઇરાદાના વિવિધ પાસાઓ રહેલા હોય છે. ગુનાઓનો બીજો એવો સમૂહ, જેને ઉદારતાપૂર્વક સમાધેય ગણવા યોગ્ય છે, તે ધારા ૧૪૭ અને ૧૪૮, ભારતીય દંડ સંહિતાનો છે, ખાસ કરીને જ્યાં અન્ય ગુનાઓ સમાધેય હોય ત્યાં. અહીં એ ઉમેરવું યોગ્ય છે કે મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યએ, એમ.પી. અધિનિયમ ક્રમાંક ૧૭ સન ૧૯૯૯ દ્વારા (ધારા ૩), દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની ધારા ૩૨૦ હેઠળની અનુસૂચીમાં સુધારો કરીને ધારા ૫૦૬(૨) ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૪૭ ભારતીય દંડ સંહિતા અને ૧૪૮, ભારતીય દંડ સંહિતાના ગુનાઓને સમાધેય ગુનાઓ બનાવ્યા છે.]

[ઇ. માનવ શરીર વિરુદ્ધનાં, હત્યા અને દંડનીય માનવવધ સિવાયના એવા ગુનાઓ, જેમાં વ્યવહારની પ્રક્રિયા દરમિયાન પીડિતનું મૃત્યુ થાય, તેઓ એવી શ્રેણીમાં આવશે જેમાં સમાધાનને મંજૂરી આપવી યોગ્ય ન ગણાય.

માર્ગલૂંટ, ધાડ અથવા બળાત્કારના સ્પષ્ટ આક્ષેપો ધરાવતા કેસ જેવા જઘન્ય ગુનાઓ પણ પ્રતિબંધિત શ્રેણીમાં આવવા જોઈએ. જાહેર સેવકો દ્વારા તે હિસ્સામાં કાર્ય કરતા હોવાનો દેખાવ કરીને કરાયેલા ગુનાઓ તેમજ જાહેર સેવક પોતાની ફરજ બજાવતા હોય ત્યારે તેમના વિરુદ્ધ કરાયેલા ગુનાઓ બિન-સમાધાનપાત્ર જ રહેવા જોઈએ. રાજ્ય વિરુદ્ધનાં, અધ્યાય-૭ માં સમાવાયેલા (સેના, નૌકાદળ અને વાયુસેના સંબંધિત) ગુનાઓ બિન-સમાધાનપાત્ર જ રહેવા જોઈએ.]

[ફ. કે વ્યાપક માર્ગદર્શિકા તરીકે, હત્યા અને સાપરાધ મનુષ્યવધને છોડીને માનવ શરીર વિરુદ્ધના ગુનાઓમાં, જ્યારે અદાલત એ નોંધપાત્ર નિષ્કર્ષ નોંધવાની સ્થિતિમાં હોય કે પક્ષકારો વચ્ચે થયેલ સમાધાન સ્વૈચ્છિક અને ન્યાયસંગત છે, ત્યારે તેવા ગુનાઓનું સમાધાન મંજૂર કરવામાં આવી શકે.]

[આ ભાગ સાથે વિદાય લેતાં, એ ઉમેરવું જરૂરી જણાય છે કે સમાધાન અથવા સમજૂતી અદાલતના અંતઃકરણને સંતોષે તેવી હોવી જોઈએ. સમાધાન અયોગ્ય દબાણથી મુક્ત હોવા ઉપરાંત ન્યાયસંગત અને વાજબી હોવું જોઈએ; નબળા અને સંવેદનશીલ પીડિતોના કેસોની અદાલતે જરૂરી સાવચેતી સાથે તપાસ કરવી જોઈએ.]

[અંતમાં, નિશ્ચિતપણે એવું કહી શકાય કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અદાલત પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે તે માટે નિર્ધારિત કરી શકાય એવી કોઈ કડક અને અચળ શ્રેણી ક્યારેય હોઈ શકે નહીં. એકમાત્ર જે

સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરી શકાય તે એ છે જે સ્વયં આ કલમમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે કે, "કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે" અથવા "ન્યાયના હેતુઓ સુનિશ્ચિત કરવા માટે".]

[આગળ વધુમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :-

૨૩. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૨૦(૯) ના સ્વરૂપમાં હોય તેવો પ્રતિબંધ હોય કે તેવા અન્ય કોઈ પ્રતિબંધાત્મક નિયંત્રણ હોય, તે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાને કોઈ રીતે ક્ષીણ કરી શકતા નથી.

[૨૫. ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી એકમાત્ર અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ એવો નીકળે છે કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા હેઠળ એવો કોઈ વૈધાનિક અવરોધ નથી, જે આ અદાલતની કલમ ૪૮૨ હેઠળની આંતરિક સત્તાને અસર કરી શકે. વધુમાં, તે માત્ર દાંપત્ય સંબંધિત કેસો પૂરતી મર્યાદિત રહી શકે નહીં અને કાયદાનો દુરુપયોગ અટકાવવા તથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળનો અવરોધ હોવા છતાં પણ, અદાલતને બિન-સમાધાનપાત્ર ગુનાઓમાં પણ કાર્યવાહી રદ કરવાની વ્યાપક સત્તા છે. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ અદાલતી પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે એક્સ ડેબિટો જસ્ટિટિયે સ્વરૂપે કરવો પડે છે. વડી અદાલતને તેની આંતરિક સત્તાઓ આહ્વાન કરવા અથવા તેનો ઉપયોગ કરવા સક્ષમ બનાવે તેવી કોઈ સર્વગ્રાહી યાદી અથવા નિશ્ચિત પરિમાણો હોઈ શકે નહીં. તે હંમેશાં દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખશે. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની

સત્તાને કોઈ મર્યાદા નથી. તેમ છતાં, વડી અદાલત તેનો ઉપયોગ વિરળ રીતે અને અતિશય કાળજી તથા સાવચેતી સાથે કરશે. સત્તાનો ઉપયોગ વિવેક, સંયમ અને મર્યાદા સાથે થવો જોઈએ. અદાલત સામાજિક વ્યવસ્થા જાળવવા અને તેનું નિયંત્રણ રાખવા માટે એક મહત્વપૂર્ણ અને અસાધારણ રીતે અસરકારક સાધન છે. સમાજમાં શાંતિ, સૌહાર્દ અને દીર્ઘકાળીન સુમેળ સ્થાપિત કરવામાં અદાલતો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેથી, પરસ્પર વિવાદરત બે જૂથો વચ્ચે સમાધાન દ્વારા વિવાદનો નિકાલ થાય, તો તે બાબતે અદાલતનું તાત્કાલિક અને ઝડપી ધ્યાન આકર્ષિત થવું જોઈએ અને જો એવું સમાધાન સમાજની કાયદેસરની રચનાને ઘૂણાસ્પદ ન હોય અથવા ફૂરતાને પ્રોત્સાહન આપતું ન હોય, તો અદાલતે તેને પૂર્ણ અસર આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.]

]

૪૬. બોમ્બે વડી અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠે અબાસાહેબ ચાદવ હોનમાને વિ./સ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૦૮ (૨) એમ.એચ.એલ.જે. ૮૫૬ માં, સંહિતાની કલમ ૩૨૦(૯) હેઠળ સમાધેય ન હોય એવા ગુનાઓના સમાધાન અંગેના સ્પષ્ટ પ્રતિબંધના સંદર્ભમાં સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તા અંગે વિચાર કર્યો હતો. હાઈકોર્ટે આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો તેમજ વિવિધ વડી અદાલતોના નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરીને ત્યારબાદ નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું :—

એક તરફ સમાધાન દ્વારા ગુનો નિવારવાનો અધિકાર અને બીજી તરફ અંતર્નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાનો અધિકાર, કાયદામાં સમાનાર્થી અથવા પરસ્પર વિનિમયયોગ્ય માનવામાં આવી શકતા નથી. આ બંને પરિસ્થિતિઓમાં પૂર્વશરતો તથા માપદંડોની તૃપ્તિ અલગ અને ભિન્ન છે. શક્ય છે કે, જ્યાં સુધી તેમાં કોઈ સમાનતા હોય, ત્યાં સુધી તે માત્ર એટલી છે કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ આરોપીના પક્ષે થવાથી બંને પરિસ્થિતિઓમાં અંતિમ પરિણામ નિર્દોષ છૂટકારો જ આવે છે. આ બંને સત્તાઓનો ઉપયોગ માન્ય આધાર પર અને અમુક પ્રમાણમાં નિષ્પક્ષતા સાથે થવો જોઈએ. ખાસ કરીને, અદાલત દ્વારા અંતર્નિહિત સત્તાઓનો આશરો લઈને એફ.આઈ.આર. અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ થવો જોઈએ અને તે પણ એવો કે આવા હુકમનો ફોજદારી ન્યાય પ્રદાન પ્રણાલી પર શું પ્રભાવ પડશે તે નજરમાંથી ઓઝલ ન થાય. કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવીને જાહેર જનતાનું રક્ષણ કરવું ફોજદારી કાયદાનો હેતુ હોવાથી, ગુનાના સ્વરૂપ અને અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરીને હુકમ કરવાની આવશ્યકતા વચ્ચે અદાલતે સંતુલન સાધવું તેની ફરજરૂપ બની શકે છે.

૪૭. સંહિતાની કલમ ૩૨૦ ગુનાઓના સમાધાન અંગેની જાહેર નીતિને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરે છે. તેમાં ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ દંડનીય એવા ગુનાઓની યાદી આપવામાં આવી છે, જેનો પક્ષકારો અદાલતની અનુમતિ વિના સમાધાન કરી શકે છે, તેમજ કેટલાક ગુનાઓનું અદાલતની અનુમતિથી

સમાધાન થઈ શકે છે. વિશેષ અધિનિયમો હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ કલમ ૩૨૦ના વ્યાપમાં આવતાં નથી. જ્યારે કોઈ ગુનો કલમ ૩૨૦ હેઠળ સમાધેય હોય, ત્યારે આવા ગુનાનો દુષ્પ્રયાસ અથવા એવો ગુનો કરવાના પ્રયત્નનો ગુનો, અથવા જ્યાં આરોપી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૪ અથવા ૧૪૯ હેઠળ જવાબદાર હોય, ત્યાં તેનો પણ એ જ રીતે સમાધાન થઈ શકે છે. ૧૮ વર્ષથી ઓછી વયનો વ્યક્તિ અથવા મૂર્ખબુદ્ધિનો અથવા ઉન્મત્ત વ્યક્તિ ગુનાનું સમાધાન કરવા માટે સક્ષમ ગણાતો નથી, પરંતુ અદાલતની અનુમતિથી તેના વતી તે કરી શકાય છે. જે વ્યક્તિ અન્યથા ગુનાનું સમાધાન કરવા સક્ષમ હોય તે મૃત્યુ પામેલી હોય, તો તેના કાયદેસર પ્રતિનિધિઓ પણ અદાલતની અનુમતિથી ગુનાનું સમાધાન કરી શકે છે. જ્યાં આરોપીને વિચારણા માટે મોકલવામાં આવ્યો હોય અથવા તેને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હોય અને અપીલ બાકી હોય, ત્યાં પ્રસંગાનુસાર, તેને જે અદાલતમાં વિચારણા માટે મોકલવામાં આવ્યો હોય તેની પરવાનગીથી અથવા અપીલ અદાલતની પરવાનગીથી જ સમાધાન થઈ શકે છે. પુનરીક્ષણ અદાલત પણ સમાધાન કરવા સક્ષમ વ્યક્તિને કોઈપણ ગુનાનું સમાધાન કરવાની મંજૂરી આપવા માટે સક્ષમ છે. ગુનાના સમાધાનનું પરિણામ આરોપીના નિર્દોષ છૂટકારામાં થાય છે. કલમ ૩૨૦ની ઉપકલમ (૯) ફરજિયાત કરે છે કે આ કલમમાં જોગવાયેલ હોય તે સિવાય કોઈપણ ગુનાનું સમાધાન કરવામાં આવશે નહીં. સ્પષ્ટ છે કે, તે દ્રષ્ટિએ, ગુનાનું સમાધાન કલમ ૩૨૦ મુજબ જ થવું જોઈએ અને બીજી કોઈ રીતથી નહીં.

૪૮. પ્રશ્ન એવો છે કે, ગુનાના પીડિત સાથે વિવાદનું સમાધાન કરી લીધેલ હોવા છતાં જે અપરાધમાં આરોપીની કથિત સંડોવણી છે તે સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળ સમાધેય ન હોય, ત્યારે એવા અપરાધી વિરુદ્ધની ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા બાબતે વડી અદાલતની અંતર્નિહિત સત્તા અંગે શું સ્થિતિ છે.

૪૯. સંહિતાની કલમ ૪૮૨, તેની જ ભાષા દર્શાવે છે તેમ, કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા માટે, વડી અદાલતને તેના ઉચ્ચ અદાલત હોવાના નાતે પ્રાપ્ત રહેલી મૂળભૂત સત્તાને જાળવી રાખે છે. તેની શરૂઆત ‘આ સંહિતામાં કશુંપણ’ એવા શબ્દોથી થાય છે, જેનો અર્થ એ થાય છે કે આ જોગવાઈ અગ્રસ્થ જોગવાઈ છે. આ શબ્દો કોઈપણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન આપતા નથી કે સંહિતાની કોઈપણ જોગવાઈ આ મૂળભૂત સત્તાને મર્યાદિત કરતી કે પ્રતિબંધિત કરતી નથી. આવી સત્તાના પ્રયોગ માટેનું માર્ગદર્શન કલમ ૪૮૨ માં જ આપેલું છે, અર્થાત્, કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા માટે. વારંવાર જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ, કલમ ૪૮૨ વડી અદાલતને કોઈ નવી સત્તા પ્રદાન કરતી નથી; તે માત્ર વડી અદાલત પાસે પહેલેથી રહેલી એવી મૂળભૂત સત્તાઓનું સંરક્ષણ કરે છે, જે કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અથવા ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા માટે આવશ્યક છે. એટલું જ સુસ્થાપિત છે કે, જો પીડિત પક્ષની ફરિયાદના નિવારણ માટે સંહિતામાં વિશિષ્ટ જોગવાઈ ઉપલબ્ધ હોય, તો આ સત્તાનો આશ્રય લેવો ન

જોઈએ. આ સત્તાનો ઉપયોગ અત્યંત સંયમથી કરવો જોઈએ અને સંહિતાની અન્ય કોઈ જોગવાઈમાં સમાવવામાં આવેલ કાનૂની સ્પષ્ટ પ્રતિબંધના વિરુદ્ધ તેનો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ.

૫૦. વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં, તેના અંતિમ હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ વિવિધ રીતે થઈ શકે છે. કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ વડી અદાલત દ્વારા, બે પૈકીના કોઈ એક હેતુ માટે, એટલે કે (૧) કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે અથવા (૨) ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા માટે, કરવામાં આવે તે પહેલાં વડી અદાલત દ્વારા અભિપ્રાયની રચના થવી અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે.

૫૧. તેની રચનાના સ્વરૂપથી જ, ન્યાયના પ્રશાસનની પ્રક્રિયામાં થયેલા અન્યાયને દૂર કરવું અથવા અનાવશ્યક ન્યાયિક પ્રક્રિયાના ચાલુ રહેવાને અટકાવવું, વડી અદાલતની ન્યાયિક ફરજ છે. આનો આધાર આ કાનૂની સૂત્ર પર છે કે ક્વાંડો લેક્સ આલિક્વિડ આલિક્વિડ કોન્સેડિટ, કોન્સેડિટુર એટ ઇડ સિને ક્વા રેસ ઇપ્સા એસ્સે નોન પોતેસ્ટ. તેનો પૂર્ણ અર્થ એવો છે કે જ્યારે કોઈ બાબતને અધિકૃત કરવામાં આવે છે, અને ખાસ કરીને જ્યારે કાનૂન મુજબ ફરજરૂપે તે કરવી આવશ્યક હોય, ત્યારે જો એવું જણાય કે કોઈ બીજી એવી બાબત કર્યા વિના, જે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અધિકૃત ન હોય, તે પ્રથમ બાબત કરવી અશક્ય છે, તો તે બીજી બાબત પણ જરૂરી અનુસંકેતથી કરી શકાય છે. એક્સ ડેબિટો જસ્ટિટિયે એવો અધિકારપ્રયોગમાં અંતર્નિહિત છે; તેનો સમગ્ર આશય

વાસ્તવિક, પૂર્ણ અને તત્ત્વસભર ન્યાય કરવો છે, અને એ માટે જ તે અસ્તિત્વમાં છે. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલત પાસે રહેલી સત્તા અત્યંત વ્યાપક છે, પરંતુ તેનો પ્રયોગ અત્યંત સાવચેતી અને વિવેકપૂર્વક થવો આવશ્યક છે.

૫૨. વડી અદાલત દ્વારા અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ દરેક પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર સંપૂર્ણપણે નિર્ભર રહે છે, તે બાબતને વિશેષ ભારપૂર્વક જણાવવાની જરૂર નથી. કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાઓના ઉપયોગને નિયમિત કરતી કોઈ કઠોર અને બંધનકારક રૂપરેખા અદાલત દ્વારા પ્રદાન કરવી ન તો માન્ય છે અને ન તો યોગ્ય છે. તેવી જ રીતે, કોઈ ચોક્કસ અને અચળ માર્ગદર્શિકાઓ પણ નિર્ધારિત કરી શકાતી નથી.

૫૩. ગુનેગાર અને પીડિત વચ્ચે થયેલા સમાધાનના આધાર પર ગુનો અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવી, તે ગુનાનું સમાધાન દ્વારા નિવારણ કરવાથી એકસરખી બાબત નથી. બંને ભિન્ન છે અને પરસ્પર બદલાવી શકાય તેવી નથી. કડક અર્થમાં કહીએ તો, કલમ ૩૨૦ હેઠળ અદાલતને ગુનાઓનું સમાધાન દ્વારા નિવારણ કરવાની આપવામાં આવેલી સત્તા અને વડી અદાલત દ્વારા તેની અંતર્નિહિત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવાની સત્તા વચ્ચે સારભૂત ભેદ છે. ગુનાઓના સમાધાન દ્વારા નિવારણમાં, ફોજદારી અદાલતની સત્તા કલમ ૩૨૦માં રહેલી જોગવાઈઓથી મર્યાદિત હોય છે અને અદાલત માત્ર અને સંપૂર્ણપણે તે જ જોગવાઈઓથી માર્ગદર્શિત થાય છે; જ્યારે બીજી તરફ, ફોજદારી ગુનો અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા ફોજદારી

ફરિયાદ રદ કરવા અંગે વડી અદાલત દ્વારા અભિપ્રાય રચતી વખતે, ન્યાયના હિતો આવી સત્તાનો ઉપયોગ ન્યાયસંગત ઠરાવે છે કે નહીં તે બાબતે નોંધપર રહેલી સામગ્રીથી માર્ગદર્શન લેવાય છે, ભલે અંતિમ પરિણામ નિર્દોષ છૂટકારો અથવા આરોપનામું નામંજૂર થવાનું હોય.

૫૪. જ્યાં વડી અદાલત, ગુનાઓ સમાધાનયોગ્ય ન હોવા છતાં, ગુનેગાર અને પીડિત વચ્ચેનો વિવાદ સમાધાન પામ્યો હોવાના તથ્યને ધ્યાનમાં રાખીને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરે છે, ત્યાં તે એમ કરે છે કારણ કે તેના મત મુજબ ફોજદારી કાર્યવાહીની સતતતા નિષ્ફળતાજનક કસરત સાબિત થશે અને કેસમાં ન્યાયની માંગ એ છે કે પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ પૂર્ણ કરવામાં આવે અને શાંતિ પુનઃસ્થાપિત કરવામાં આવે; ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવું જ અંતિમ માર્ગદર્શક પરિબળ છે. નિઃસંદેહ, ગુનાઓ એવી કૃત્યો છે કે જેઓ જનતા પર હાનિકારક અસર કરે છે અને એવા દુરાચારનો સમાવેશ કરે છે જે સમાજના કલ્યાણને ગંભીર રીતે જોખમમાં મૂકે છે અને ધમકી આપે છે, અને માત્ર એટલા માટે કે ગુનેગાર અને પીડિતે વિવાદને સૌહાર્દપૂર્વક સમાધાન કરી દીધો છે અથવા પીડિતને વળતર ચુકવવામાં આવ્યું છે, તેથી ગુનેગારને છોડવો સલામત નથી; તેમ છતાં, કેટલાક ગુનાઓને કાયદામાં, અદાલતની અનુમતિ સાથે અથવા વિના, સમાધાનયોગ્ય બનાવવામાં આવ્યા છે. હત્યા, બળાત્કાર, ડાકૂઈ વગેરે જેવા ગંભીર ગુનાઓ; અથવા ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના માનસિક દુષ્ટતાસૂચક અન્ય ગુનાઓ; અથવા ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ જેવા વિશેષ કાયદાઓ

હેઠળના નૈતિક અધોગતિના ગુનાઓ, અથવા જાહેર સેવકોએ તે પદ પર કામ કરતી વખતે કરેલા ગુનાઓ અંગે, ગુનેગાર અને પીડિત વચ્ચેના સમાધાનને કોઈપણ પ્રકારની કાનૂની માન્યતા હોઈ શકે નહીં. તેમ છતાં, કેટલાક એવા ગુનાઓ કે જેઓ મુખ્યત્વે અને પ્રબળ પ્રમાણમાં દીવાની સ્વભાવ ધરાવે છે અને દીવાની, વેપારી, વાણિજ્યિક, નાણાકીય, ભાગીદારી અથવા તેવા સમાન વ્યવહારોમાંથી ઉત્પન્ન થયા હોય, અથવા વૈવાહિક સંબંધોમાંથી ઉત્પન્ન થતા ગુનાઓ, ખાસ કરીને દહેજ વગેરે સંબંધિત, અથવા કુટુંબીય વિવાદ, જેમાં અન્યાય મૂળભૂત રીતે પીડિત સામેનો હોય અને ગુનેગાર તથા પીડિતે તેમના વચ્ચેના બધા વિવાદો સૌહાર્દપૂર્વક સમાધાન કરી લીધા હોય, ત્યારે આવા ગુનાઓને સમાધાનયોગ્ય બનાવવામાં આવ્યા નથી તે હકીકતની પરવા કર્યા વિના, વડી અદાલત પોતાની આંતરિક સત્તાના પરિધિમાં રહીને ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા ફોજદારી ફરિયાદ અથવા એફ.આઈ.આર. રદ કરી શકે, જો તે આ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે આવા સમાધાનના મુખામુખી અવલોકન પરથી ગુનેગાર દોષિત ઠરવાની શક્યતા બહુ ઓછી છે અને ફોજદારી કાર્યવાહી રદ ન કરવામાં આવે તો ન્યાયનો બલિદાન થશે અને ન્યાયના હેતુઓ વિફળ જશે. ઉપરોક્ત યાદી દષ્ટાંતરૂપ છે અને પૂર્ણ નથી. દરેક કેસ તેના પોતાના તથ્યો પર આધારિત રહેશે અને કોઈ કઠોર તથા અચલ વર્ગીકરણ નિર્ધારિત કરી શકાય તેમ નથી.

૫૫. બી.એસ. જોશી૧, નિખિલ મર્યન્ટ, મનોજ શર્મા અને શિજી ઉર્ફે પપ્પુ નિશ્ચિતપણે એ સિદ્ધાંતને દષ્ટાંતરૂપે દર્શાવે છે કે વડી અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની પોતાની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા એફ.આઈ.આર. અથવા ફરિયાદ રદ કરી શકે છે અને કલમ ૩૨૦ વડી અદાલતની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાઓને મર્યાદિત કરતી નથી અથવા અસર કરતી નથી. શું એવું કહી શકાય કે બી.એસ. જોશી, નિખિલ મર્યન્ટ, મનોજ શર્મા અને શિજી ઉર્ફે પપ્પુ૩૩ માં ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરીને, આ અદાલતે બિન-સમાધાનપાત્ર ગુનાઓનું પરોક્ષ રીતે સમાધાન કર્યું છે- અમને એવું લાગતું નથી. કલમ ૩૨૦ હેઠળ ગુનાનું સમાધાન અને વડી અદાલત દ્વારા કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ક્રિમિનલ કેસ રદ કરવામાં સ્પષ્ટ ભેદ અસ્તિત્વમાં છે. બન્ને સત્તાઓ અલગ અને ભિન્ન છે, છતાં અંતિમ પરિણામ સમાન હોઈ શકે છે, એટલે કે, આરોપીનો નિર્દોષ છૂટકારો અથવા ચાર્જશીટનો નામંજૂર થવો.

૫૬. ઉપરોક્ત કાનૂની સિદ્ધાંત અને આ અદાલતના સિમ્રીખિયા, ધરમપાલ, અરુણ શંકર શુક્લા, ઈશ્વર સિંહ, રૂમી ધર (સુશ્રી) અને અશોક સદરંગાની સંબંધિત નિર્ણયો વચ્ચે અમને કોઈ અસંગતિ જણાતી નથી. સિમ્રીખિયામાં પ્રતિપાદિત આ સિદ્ધાંત કે વડી અદાલતની સ્વભાવસિદ્ધ અધિકારિતા કાયદામાં સ્પષ્ટપણે પ્રદાન કરાયેલા પ્રતિબંધને અવગણીને પ્રયોગમાં મૂકી શકાતી નથી, તે હવે સુધી સુસ્થાપિત થઈ ચૂક્યો છે.

ધરમપાલમાં, અદાલતે આ જ વાત નિરીક્ષી હતી કે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સ્વભાવસિદ્ધ સત્તાઓનો ઉપયોગ, સંહિતાએ સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત કરી હોય તેવી સત્તાઓનો પ્રયોગ કરવા માટે થઈ શકતો નથી. આવા જ પ્રકારનું કાનૂની નિવેદન અરુણ શંકર શુક્લામાં કરવામાં આવ્યું છે. ઈશ્વર સિંહના મામલે, આરોપી સામે આક્ષેપ હતો કે તેણે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો હતો અને સંહિતાની કલમ ૩૨૦ના સંદર્ભે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો સમાધેય ગુનો નથી અને કલમ ૩૨૦માં સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ છે કે જે ગુનો સંહિતા હેઠળ સમાધેય ન હોય તેવો કોઈ પણ ગુનો સમાધાન દ્વારા નિવારણ પામી શકશે નહીં. રૂમી ધર (સુશ્રી) ના મામલે, દેવું વસૂલાત ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ વસૂલાતની કાર્યવાહી દરમિયાન બેંક સાથે થયેલ સમાધાન મુજબ આરોપીએ બાકી રહેલી સંપૂર્ણ રકમ ચૂકવી દીધી હોવા છતાં, આરોપી સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦-બી/૪૨૦/૪૬૭/૪૬૮/૪૭૧ હેઠળના ગુનાઓ કરવા બાબતે, તેમજ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમની કલમ ૧૩(૨) વાંચવી કલમ ૧૩(૧) (ડી) હેઠળ ચલાવવામાં આવતા બેંક અધિકારીઓ સાથે, કાર્યવાહી ચાલુ રાખવામાં આવી રહી હતી. અદાલતે આરોપી સામે આરોપ ઘડવા માટે પ્રથમદષ્ટિએ કેસ સ્થાપિત થયો હોય ત્યારે સમાજ વિરુદ્ધના ગુનાને આવરી લેતા કેસને અદાલત રદ નહીં કરે, એમ માનીને આરોપી સામેનો આરોપ રદ કરવા ઈનકાર કર્યો હતો. અશોક સદરંગાની૩૪ પણ એવો જ એક મામલો હતો જેમાં આરોપી વ્યક્તિઓ સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૧૨૦-બી, ૪૬૫,

૪૬૭, ૪૬૮ અને ૪૭૧ હેઠળના ગુનાઓ કર્યા હોવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો અને આક્ષેપો એવા હતા કે આરોપીઓએ ગીરવે તરીકે ખોટા મિલ્કત દસ્તાવેજો રજૂ કરીને ઋણ સુવિધાઓ મેળવેલી અને ત્યારબાદ એવા માલની વિદેશી સપ્લાય બાબતે, વાસ્તવમાં કોઈ માલ આયાત કર્યા વિના, વિદેશી પુરવઠાકર્તાઓના હિતમાં લેટર ઓફ ક્રેડિટ ખોલાવીને અને બેંકને તે લેટર ઓફ ક્રેડિટ પર વાટાઘાટ કરવા પ્રેરિત કરીને, તેમજ રોકડ-ઋણ સુવિધાનો દુરુપયોગ કરીને, આવી સુવિધાઓનો બેઠમોનીપૂર્વક અને કપટપૂર્ણ રીતે ઉપયોગ કર્યો હતો. અદાલત હાલના પ્રકરણોમાંના એકમાં કરાયેલ સંદર્ભ તેમજ બી. એસ. જોશી, નિખિલ મર્યન્ટ અને મનોજ શર્માના નિર્ણયો વિશે સંપૂર્ણપણે સજાગ હતી અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બી. એસ. જોશી અને નિખિલ મર્યન્ટ અલગ તથ્યપરિસ્થિતિઓને લગતા હતા, કારણ કે તેમાં સંકળાયેલ વિવાદમાં નાગરિક વિવાદના તત્વો પ્રબળ હતાં; પરંતુ અશોક સદરંગાની૩૪માં વિચારાધીન પ્રકરણ નાગરિક પાસા કરતાં વધુ ફોજદારી મનસૂબા પર આધારિત હતું. અશોક સદરંગાનીનો નિર્ણય આ દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપે છે કે નાગરિક વિવાદના તત્વો ધરાવતા ફોજદારી મામલાઓ ભિન્ન પાયા પર સ્થિત હોય છે.

૫૭. ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી જે સ્થિતિ ઊભી થાય છે તેનું આ રીતે સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી શકાય છે :- સંહિતાની કલમ ૩૨૦ હેઠળ ગુનાઓના સમાધાન માટે ફોજદારી અદાલતને અપાયેલી સત્તાથી, વડી અદાલત પોતાની મૂળભૂત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા એફ.આઈ.આર.

અથવા ફરિયાદ રદ કરે તે સત્તા અલગ અને ભિન્ન છે. મૂળભૂત સત્તા વ્યાપક પરિધિવાળી છે અને તેના પર કોઈ કાનૂની મર્યાદા નથી, પરંતુ આવી સત્તાનો ઉપયોગ તે સત્તામાં અંતર્નિહિત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અનુસાર જ થવો જોઈએ, અર્થાત્; (૧) ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે અથવા (૨) કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે. કયા કેસોમાં, જ્યાં ગુનેગાર અને પીડિતએ પોતાનો વિવાદ સમાધાનથી ઉકેલી લીધો હોય, ત્યાં ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા ફરિયાદ અથવા એફ.આઈ.આર. રદ કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ થઈ શકે તે દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે અને તેના માટે કોઈ નિશ્ચિત વર્ગ નિર્ધારિત કરી શકાય નહીં. તેમ છતાં, આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં, હાઈકોર્ટે ગુનાની સ્વભાવ અને ગંભીરતાનો યોગ્ય વિચાર કરવો આવશ્યક છે. હત્યા, બળાત્કાર, ડાકૂઈ વગેરે જેવા જઘન્ય અને ગંભીર, માનસિક પતન દર્શાવતા ગુનાઓ, ભલે પીડિત અથવા પીડિતના પરિવારજનો અને ગુનેગારે વિવાદનો સમાધાન કરી લીધો હોય, તોપણ યોગ્ય રીતે રદ કરી શકાય તેમ નથી. આવા ગુનાઓ ખાનગી સ્વભાવના નથી અને સમાજ પર તેનો ગંભીર પ્રભાવ પડે છે. એ જ રીતે, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ જેવા વિશેષ કાયદાઓ હેઠળના ગુનાઓ અથવા સરકારી કર્મચારીઓએ તે પદ પર કાર્ય કરતાં કરતાં કરેલા ગુનાઓ સંબંધે પીડિત અને ગુનેગાર વચ્ચે થયેલ કોઈપણ સમાધાન વગેરે, એવા ગુનાઓ સંકળાયેલી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવા માટે કોઈ આધાર પૂરો પાડી શકતું નથી. પરંતુ, જે ફોજદારી કેસોમાં મુખ્યત્વે અને પ્રબળ રીતે નાગરિક સ્વભાવનો રંગ હોય છે, તેઓ રદ કરવાની દૃષ્ટિએ અલગ ધોરણે આવે

છે; ખાસ કરીને વેપારી, આર્થિક, વાણિજ્યિક, નાગરિક, ભાગીદારી અથવા તેવી જ પ્રકારની લેવડદેવડમાંથી ઊભા થતા ગુનાઓ, અથવા દહેજ વગેરે સંબંધિત વૈવાહિક સંબંધોમાંથી ઊભા થતા ગુનાઓ, અથવા કુટુંબિક વિવાદો, જેમાં અન્યાય મૂળરૂપે ખાનગી અથવા વ્યક્તિગત સ્વભાવનો હોય અને પક્ષકારોએ પોતાનો સંપૂર્ણ વિવાદ ઉકેલી લીધો હોય. આવા વર્ગના કેસોમાં, જો વડી અદાલતના મત પ્રમાણે, ગુનેગાર અને પીડિત વચ્ચેના સમાધાનને કારણે દોષારોપણની સંભાવના દૂરસ્ત અને ક્ષીણ હોય અને ક્રિમિનલ કેસ ચાલુ રાખવાથી આરોપીને ભારે પીડન અને હાનિ પહોંચે તથા પીડિત સાથે સંપૂર્ણ અને પરિપૂર્ણ સમાધાન થયા છતાં ક્રિમિનલ કેસ રદ ન કરવામાં આવે તો તેને અતિશય અન્યાય થાય, તો વડી અદાલત ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, હાઈકોર્ટે આ વિચારવું જોઈએ કે પીડિત અને અન્યાય કરનાર વચ્ચે સમાધાન અને સમજૂતી થઈ ગયા છતાં ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી અયોગ્ય અથવા ન્યાયના હિતના વિરુદ્ધ તો નહીં બને, અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવી કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ સમાન તો નહીં ઠરે, અને ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે ક્રિમિનલ કેસનો અંત લાવવો યોગ્ય છે કે નહીં; અને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન(ઓ)નો જવાબ હકારાત્મક હોય, તો વડી અદાલત પોતાની અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદામાં રહી ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરવામાં સંપૂર્ણપણે સક્ષમ રહેશે.

૫૮. ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં લેતા, એવું કહી શકાય નહીં કે બી. એસ. જોષી૧, નિખિલ મર્યન્ટ અને મનોજ શર્મા ના નિર્ણયો યોગ્ય રીતે કરવામાં આવ્યા ન હતા. તે મુજબ અમે સંદર્ભનો જવાબ આપીએ છીએ. હવે આ બાબતો સંબંધિત ખંડપીઠ(ઓ) સમક્ષ સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવે.

*The translation of this judgment has been provided by M/s
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.